

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Mahmudova Bahar Hümət qızı

**“ELEKTRON HÖKÜMƏT VƏ ONUN YARADILMASININ İQTİSADI
ƏSASLARININ TƏHLİLİ” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İstiqamətin şifri və adı:

060509 “Kompüter Elmləri”

İxtisasın şifri və adı:

“İnformasiya sistemləri”

Elmi rəhbər

dos. Musayev.İ.K .

Magistr proqramının rəhbəri

dos. Bayramov.H.M

Kafedra müdiri:

dos. Bayramov.H.M

BAKI – 2016

Mündəricat

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. ELEKTRON HÖKÜMƏTİN YARADILMASININ İQTİSADI	
ƏSASLARININ TƏHLİLİ	3
1.1 Azərbaycan Respublikasında elektron hökumət xidmətlərinin mövcud durumunun qiymətləndirilməsi və inkişaf istiqamətləri	7
1.2 Elektron hökumətin təşkilinin maliyyələşdirilməsinin mövcud vəziyyətinin təhlili.....	24
1.3 Elektron hökumət iqtisadi modernizasiyanın bir növü kimi.....	27
FƏSİL II. ELEKTRON HÖKÜMƏTİN FORMALAŞMASI	30
2.1 Layihə haqqında.Layihənin məqsədi	30
2.2 Layihənin infrastrukturunun komponentləri. E- imza	33
2.3 Layihənin əsas üstünlükləri.....	57
FƏSİL III. ELEKTRON HÖKÜMƏTİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ	62
3.1 Elektron hökumət modelləri.....	62
3.2 Azərbaycan Respublikasında istifadə edilən elektron hökumət modelləri.....	73
3.3 Azərbaycan Respublikasında elektron hökumətin inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi və onun səmərəliliyinin artırılması yolları.....	77
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	83
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	835

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Hər bir dövlət öz tərkibindəki qurum və quruluşlar vasitəsilə təməl və ən vacib funksiyalarından biri vətəndaşlara ədalətli, şəffaf və asan yollarla xidmət göstərməyə çalışmalıdır. Qloballaşma prosesində , İnformasiya texnologiyalarının sürətlə inkişaf etdiyi bir zamanda, bir sıra ictimai həyat təcrübələri elektron və rəqəmsal mühitlə əvəz olunmuşdur. Bunun əsasında inkişaf edən informasiya texnologiyaları sahələri cəmiyyətə e-poçt, e-ticarət, e-demokratiya, e-idarəetmə və e-hökumət kimi anlayış və faktları özü ilə bərabər meydana gətirmişdir. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı sayəsində yaranan bu günkü idarəetmə mexanizmasını bu gün “Elektron hökumət “ yada “E-hökumət” kimi ifadə edirik. E-hökumət , e-vətəndaş və e-hökumət arasında olan əlaqələrin qarşılıqlı xidmət anlayışına əsaslanaraq həyata keçirilən bir texnoloji prosesdir. Dissertasiyanın əsasında “e-hökumət” anlamının tam dərk edilməsi üçün E-Dünyanın bu sahədə tətbiqi nümunələrinə əsaslanaraq gerçək mənada bir “e-hökumət”in həyata keçirilməsində prioritetlərin lazım olduğunu anlaşıqlı şəkildə öyrənə biləcəyik.

E-hökumət üç əsas məqsəd əsasında formalaşır: bunlar, ictimai xidmətlərdən geniş və rahat istifadə olunması , istehsal və idarəçilik prosesində vətəndaşların istəklərinin daha yüksək səviyyədə dəyərləndirilməsi, vətəndaşlara yüksək xidmətin göstərilməsinin təmini - dövlət qurumlarının daha rəşional və məsuliyyətli çalışmalarına şərait yaratmasıdır. E-hökumətin mövcud məqsədləri sırasına zaman keçdikcə digərləri də əlavə olunacaq. Çünki “e-hökumət “ davamlı olaraq inkişaf etməkdədir.

Hazırda informasiya inqilabı dövrünü yaşayan Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra XXI əsrdə davamlı iqtisadi inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Ölkəmizin iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sistemində daxil olması müasir dövrdə dövlət idarəçiliyində mükəmməl texnologiyalardan istifadə edilməsini obyektiv zərurətə çevirir. Siyasi və sosial-iqtisadi proseslərin idarə olunmasının Sovet dövründən miras qalmış üsulları və vasitələrinin cəmiyyətdə

ictimai münasibətlərin müasir inkişafı meyilləri ilə uyğun gəlməməsi dövlət idarəçiliyində müasir dövrün reallıqlarının nəzərə alınmasını tələb edir. Məhz bu səbəblərdən də dövlət idarəçiliyinin həyata keçirilməsində elmi cəhətdən əsaslandırılmış yeni siyasi yanaşmaların axtarılar aparılmış və işlənilib hazırlanmasının hakimiyyət və cəmiyyət arasında qarşılıqlı münasibətlərin yeni modelinin yaradılmasının ölkəmiz üçün mühüm praktik əhəmiyyəti vardır.

2013-cü ilin ölkəmizdə “İKT ili” elan edilməsi bu sahədə qarşıda duran vəzifələrin həyata keçirilməsini əhəmiyyətli dərəcədə sürətləndirmişdir.

A.V.Danilin, V.L.İnozəmov, E.Toftler, İ.Alekseyeva, T.X.Eriksen, M. Kastels, H.Richard, R.Alan Shark, G.David, G.G.Gregory, J.E.Fountain, D.Bell kimi bir sıra alimlər öz əsərlərini informasiya cəmiyyəti problemlərinə həsr etmişlər. E-hökumət mövzusunun G.Browning, M.Yıldız, T.B.Riley, İ.S.Qutri, A.O.Popov, E.A.Yakovleva, A.V.Danilin, Y.V.İrxin, Q.Browning, S.A.Diqlov, A.V.Klimenko, V.V.Solodov, J.H.Alexsander, J.Qrubbs və bir çox alimlərin əsərlərində tədqiq edilmişdir. Həmçinin, informasiya cəmiyyəti və e-hökumət mövzusu bir çox ictimai və kommərsiya təşkilatlarının analitik qrupları (Accenture Gartner, GOLİN, İnfəDev, Dünya Bankı, BMT, Proses Konsaltinq və s.) tərəfindən dəyərlənilmişdir. Azərbaycan alimlərindən Ə.M.Abbasov, Z.F.Məmmədov, İ.H.Aliyev, R.M.Əliquliyev, Y.N.İmamverdiyev, F.F.Yusifov, R.Ş.Mahmudov və başqaları öz əsərlərində informasiya cəmiyyətinin problemlərini və İKT-nin cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrinə tətbiqinin nəticələrini tədqiq etmişlər.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın əsas məqsədi yaradılacaq Elektron hökumət portalının dövlət orqanlarına və müəssisələrin işinə iqtisadi cəhətdən hansı üstünlükləri qazandıracağına tədqiqindən ibarətdir.

Tədqiqatın predmeti: Tədqiqatın predmeti kimi iqtisadi inkişaf, informasiya cəmiyyəti, elektron hökumətin formalaşmasının və inkişafının əsas xüsusiyyətləri və elektron xidmətlərin genişləndirilməsi məsələlərinin iqtisadi tədqiqi çıxış edir.

Tədqiqatın nəzəri əsaslarını iqtisadi inkişaf, müasir Qərb, türk və Azərbaycan iqtisadçı alimlərinin tədqiqatları, həmçinin tədqiqatçının fərdi yanaşması təşkil edir. Dissertasiyanın yazılmasında informasiya iqtisadiyyatı, informasiya cəmiyyəti, elektron hökumət modelləri, iqtisadi modernizasiya, elektron hökumətin iqtisadi inkişafda rolundan geniş istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın metodoloji bazasını informasiya cəmiyyəti və informasiya iqtisadiyyatı elmlərinin əsaslandığı elmi tədqiqat metodları və problemin tədqiqində problemlərinin əsaslandığı elmi tədqiqat metodlarının geniş spektri və problemin tədqiqində elmi abstraksiya, tarixi və məntiqi əlaqə, induksiya, deduksiya, analiz və sintez metodlarından istifadə edilməklə faktlar yığılıb – ümumiləşdirilmiş, onlar arasında qanunauyğun və təsadüfi əlaqələr müəyyənəndirilmiş xarakterik əlamətlər aşkar çıxarılmış, həmçinin müasir inkişaf xüsusiyyətlərini və təmayüllərini izah edən bir çox xarici ölkə alimlərinin elmi mülahizələri və nəticələri təşkil edir.

Elmi yenilik: magistr dissertasiyasının elmi yeniliyi informasiya iqtisadiyyatının və informasiya cəmiyyətinin, elektron hökumətin formalaşması xüsusiyyətləri, elektron hökumətin qurulması məsələləri, elektron hökumətin iqtisadi inkişafda rolunun artırılması istiqamətləri barəsində təklif və tövsiyələrin hazırlanmasından ibarətdir.

Nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti: aparılan tədqiqatın əsasını “Elektron-hökumət” in beynəlxalq modellərindən və dünya təcrübəsindən istifadə edərək qurulması nəticəsində ölkəmizdə hansı iqtisadi yüksəlişlər baş verəcəyi öyrənilir. Layihəni hansı istiqamətləri üstün tutaraq hazırlanması təyin edilir.

İnformasiya mənbəyi: Azərbaycan Respublikasının Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin Elektron hökumət bülletenlərinin, Mərkəzi Bankın, müxtəlif beynəlxalq təşkilatların dövrü nəşrlərinin məlumatlarından ibarətdir.

İşin strukturu və həcmi. Aparılmış tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflər və ədəbiyyatlar siyahısından ibarətdir.

Girişdə tədqiqat işinin aktuallığı, tədqiqatın hansı istiqamətlərdə aparılması, araşdırılacaq mövzu haqda qısa məlumat və tədqiq ediləcək problemlər müəyyənləşdirilir.

Magistr dissertasiya işinin birinci fəslində elektron hökumətin yaradılmasının iqtisadi əsaslarının təhlili aparılmışdır. Fəsil “Azərbaycan Respublikasında elektron hökumət xidmətlərinin mövcud durumunun qiymətləndirilməsi və inkişaf istiqamətləri”, “Elektron hökumətin təşkilinin maliyyələşdirilməsinin mövcud vəziyyətinin təhlili”, “Elektron hökumət iqtisadi modernizasiyanın bir növü kimi” adlı üç paragrafdan ibarətdir. Fəsildə E-hökumətin hansı üstünlüklərə malik olması və layihənin geniş şəkildə tətbiqi üçün sərf olunacaq vəsait, maliyyə və s. danışılır. E- hökumətin mövcud durumu dəyərləndirilir.

Dissertasiya işinin ikinci fəsil “Layihə haqqında. Layihənin məqsədi”, “Layihənin infrastrukturunun komponentləri. E- imza”, “Layihənin əsas üstünlükləri” adlı üç paragrafdan ibarətdir. Bu fəsildə layihə haqqında məlumat verilir, layihənin məqsədi öyrənilir. Layihə komponentləri sıralanır, və onlar haqqında ətraflı məlumat verilir, hansı üstünlüklərə malik olması açıqlanır.

Magistr dissertasiya işinin üçüncü fəslində isə elektron hökumət modellərinin təhlili aparılmış, Azərbaycan Respublikasında istifadə edilən modellərin inkişaf perspektivləri və səmərəliliyin artırılması yolları öyrənilmişdir.

Dissertasiya işi 89 səhifədən ibarətdir. Həmçinin tərkibində 5 Şəkil və 6 Cədvəl vardır. Onlar vasitəsilə elektron hökumətin əsas faktorlarını, üstünlüklərini, dövlət qurumlarının göstərəcəkləri xidmətləri sayını və s. daha aydın anlamaq olar.

FƏSİL I. ELEKTRON HÖKÜMƏTİN YARADILMASININ İQTİSADI ƏSASLARININ TƏHLİLİ

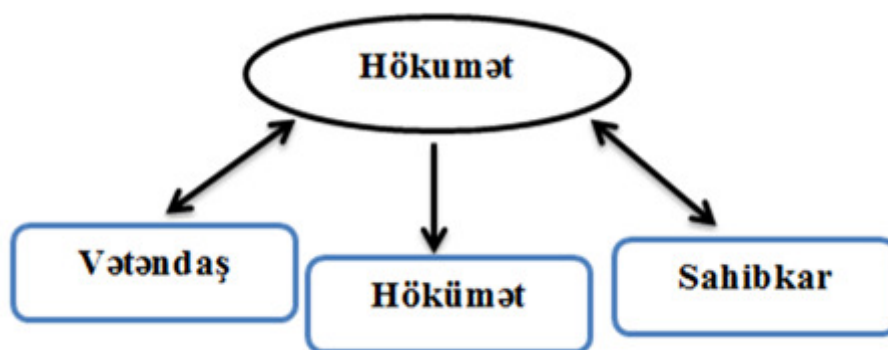
1.1 Azərbaycan Respublikasında elektron hökumət xidmətlərinin mövcud durumunun qiymətləndirilməsi və inkişaf istiqamətləri

Bəşəriyyət, müasir dövrdə informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafının təsiri altındadır. İnformasiya texnologiyaları günümüzdə təşkilatların strukturuna, işçilərin sayına, işləmə prinsipinə, performansına və dəyişməsinə təsir edən ən əsas amillərdən biridir. 20-ci əsrin axırlarında ölkələrin iqtisadi və təşkilati strukturlarının islahata cəlb edilməsi nəticəsində dövlət idarəetməsi effektiv, şəffaf, məhsuldar və vətəndaş mərkəzli olmağa yönəlmişdir, bu da öz növbəsində təbii olaraq dövlət quruculuğunda dəyişikliklərə səbəb olmuş, dövlətlər klassik bürokratik strukturlarından ayrılaraq əməliyyatların daha sürətli, daha asan, daha az vaxta və daha az xərclə aparıldığı yeni bir quruluşa, idarəetmə sistemində doğru istiqamət almışdır. Bu idarəetmə sistemi elektron hökumətdir. Elektron hökumət (e-hökumət) – informasiya cəmiyyətinə məxsus dövlət idarəçiliyidir. O, informasiya telekommunikasiya texnologiyalarının (İKT) dəyərlərinə və vətəndaş cəmiyyətlərinin istək və tələblərinə əsaslanır. Vətəndaşların istəklərinə, iqtisadi dəyərlərə, vətəndaş nəzarəti üçün açıq olması və dəyişikliklərə yönəlik olması ilə xarakterizə olunur. Dünyanın müxtəlif ölkələrində və ilk öncə ABŞ və Böyük Britaniyada e-hökumətə ümumilikdə dövlətin fəaliyyətinin keyfiyyətinin artırılmasına istiqamətlənmiş bir konseptual sənəd kimi baxılır. Başqa cür desək e-hökumətin əsas mahiyyəti odur ki, müxtəlif səviyyəli dövlət qurumları müasir informasiya texnologiyalarında istifadə edərək vətəndaşlara şəffaf, qərəzsiz informasiya və xidmətlər təklif edir. E-hökumətin təklif etdiyi xidmətlərin istehlakçıları insan cəmiyyəti, qeyri-hökumət təşkilatları və ya dövlət qurumları ola bilər. Xüsusi vəziyyətdə, qərbin təcrübəsində e-hökumət üç əsas hissədən ibarətdir: G2G hökumət hökumətə (government to government); G2B-hökumət biznesə (government to business); G2C hökumət vətəndaşlara

(government to citizens) və özündə bir çox tətbiq elementləri göstərir, məsələn, insanların dövlət informasiyasını əldə etməzadlığı, dövlət təşkilatlarının kağızsız dövriyyəyə keçməsi, dövlət məmurlarının autentifikasiyası üçün plastik kartların tətbiqi, kommunal xərclərin ödənməsi və s[32].

E - hökumət - informasiya texnologiyalarından və əsasəndə internet xidmətlərindən istifadə etməklə, hökumət tərəfindən təqdim olunan xidmət və məlumatların vətəndaşlar, sahibkarlar, dövlət qurumları və digər ictimai qurumlara ötürülməsini özündə cəmləşdirir. Elektron hökumətdə texnologiyalardan geniş şəkildə istifadə edilməsi hökumətin təklif etdiyi xidmətlərin vətəndaşlara operativ və şəffaf çatdırılması, biznes və sənayə sektorunda yaradılmış əlaqələrin geniş şəkildə inkişaf etdirilməsi, vətəndaşların informasiyaya çıxışının təmin edilməsi ilə bağlı hüquq və imtiyazların genişləndirilməsi və daha operativ, şəffaf və məsuliyyətli idarəetməyə xidmət göstərir. Bunun nəticəsində, korrupsiya vəziyyətlərinin qarşısının alınması, şəffaflığın artırılması, sərf olunacaq zamanın və maddiyyətingözə çarpacaq dərəcədə azalması müşahidə olunmaqdadır [32].

Ölkəmizdə "elektron hökumət" in formalaşdırılması beynəlxalq təcrübəyə əsaslanır. Elektron hökumətin 3 əsas faktorunu göstərməkolar: hökumət, vətəndaş və sahibkar (biznes qurumları) (Şəkil 1.).

Şəkil 1. Elektron hökumətin üç əsas faktoru

Ötən əsrin sonlarından etibarənbəşər cəmiyyətində İnformasiyaKommunikasiya Texnologiyalarının (İKT) geniş şəkildə inkişaf etməyə başlaması təbii olaraq Azərbaycanda da bu sferada ciddi işlərin

görülməsinə təkan verib. Yaxın tariximizə nəzər salsaq görürük ki, Azərbaycan bir çox sektorlarda olduğu kimi, bu sektorda da müstəqil və şəffaf bir siyasət apararaq uğur qazana bilib.

Azərbaycanın elektron hökumət sektorunda inkişaf tempi beynəlxalq hesabatlarda Azərbaycana qarşı müsbət rəy yaratmışdır. Azərbaycan Respublikası BMT-nin “elektron hökumət” son hesabatlarında 2010-cu ildə 96-cı sıradan 2014-cü ildə 68-ci sətıra yüksəlmiş və nəticədə son hesabatda 28 pillə irəliləmişdir[56].

Azərbaycanda son 5-6 ildə İKT sferasında əlavə dəyər 2,1 dəfə artmış və Azərbaycan uyğun sfera inkişaf göstəricilərinə görə hətta bir çox inkişaf etmiş ölkələri geridə qoymuşdur. İKT-nin inkişaf indeksləri üzrə qlobal mənərəyə baxdıqda görürük ki, Azərbaycan 2008-2010-cu illər arasında ən sürətlə inkişaf edən 10 ölkədən biri olmuş, “İKT-nin inkişaf indeksi” üzrə 154 ölkə arasında 74-cü yerdə, “Texnoloji hazırlıq indeksi” üzrə isə 2010-cu ildə 70 ölkə sırasında qərar tutmuşdur. 2012-ci il Dünya İqtisadi Forumunun hesabatına əsasən “Gələcək üçün dövlətə İKT-nin vacibliyik indeksi” üzrə 142 ölkə arasında 14-cü, “Şəbəkə hazırlığı indeksi”nə görə 61-ci yeri, “Qlobal rəqabət qabiliyyətlilik indeksi”nə görə 55-ci, “İnnovasiyaların tətbiqi üzrə reyting”də 52-ci yeri tutur. Bütün bu nailiyyətlər təsadüfən əldə edilməmiş, bu sferada aparılan onillik siyasətin və zəhmətin məntiqi nəticəsi kimi meydana çıxmışdır.

“Elektron-hökumət”in formalaşdırılması, inkişafı və dövlət qurumlarında informasiya texnologiyalarının genişzolaqlı tətbiqi üzrə respublikada aparılan fəaliyyətin əsası Azərbaycan Respublikasının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 2003-cü il 17 fevral tarixli 1146 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər)” ilə qoyulmuşdur. [33]

Hal – hazırda Azərbaycanda elektron hökumətin formalaşdırılmasında beynəlxalq təcrübədən istifadə edilir və bu fəaliyyət üçün hüquqi bazanı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət

Proqramının (Elektron Azərbaycan)” təsdiq edilməsi haqqında Sərəncamı, “Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sferasında bəzi tədbirlər haqqında” 23 may 2011-ci il tarixli Fərmanı və digər normativ hüquqi aktlar təşkil edir.[21]

Sonuncu dövlət proqramında Dövlət və yerli özünüidarəetmə təşkilatlarında İKT-nin genişzolaqlı tətbiqi və elektron xidmətlərin geniş şəkildə inkişaf etdirilməsi əsas istiqamətlərdən biri kimi əsas götürülmüşdür. İnkişafın düzgün istiqamətdə təşkilini həyata keçirmək üçün qarşıya aşağıdakı göstərilmiş əsas məqsədlər qoyulmuşdur:

- tək multiservis şəbəkəsinin inkişafı etdirilməsi və vahid informasiya cəmiyyətinin qurulması;

- hökumət informasiya sistemləri və resurslarının yaradılması, qarşılıqlı əlaqəsi və inkişaf etdirilməsi, dövlət qurumlarının təşkilatlarının öz aralarında və bununla yanaşı fiziki və hüquqi şəxslərlə ünsiyyət zamanı təhlükəsiz informasiya əldə edilməsi üçün mütərəqqi texnologiyanın tətbiq edilməsi və araşdırmaların aparılması;

- “E-hökumət” həllərinin tətbiqi və “bir pəncərə” prinsipi əsasında elektron xidmətlərin təqdim olunmasının vacibliyi.

Dövlət proqramını həyata keçirmək və doğru istiqamətdə inkişafı təmin edilməsi əsas gətirilərək 2010-cu ildə Nazirlər Kabinetinin müəyyən olunmuş Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında 2010-2011-ci ildə “E- hökumət” in qurulması üzrə Fəaliyyət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Fəaliyyət Proqramında aşağıdakı istiqamətlər daha üstün tutulmuşdu. [35]

- uyğun hüquqi və metodoloji verilənlər bazasının inkişaf etdirilməsi və tətbiqi,

- hökumət idarəçiliyində müasir informasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi və informasiya sistemlərini idarə edə biləcək, inkişafına müsbət təsir göstərəcək savadlı kadrların önə çəkilməsi və öyrədilməsi

- "e-hökumət" infrastrukturunun əsas hissələrinin təyin edilməsi və inkişaf istiqamətlərinin seçilməsi
- hökumət idarəçiliyində elektron xidmətlərin tətbiqi və inkişafının təmin edilməsi üçün lazımı avadanlıqlar və savadlı kadalrlarla təmin olunması
- dövlət qulluqçularının, İKT ixtisası üzrə mütəxəssislərin iş hazırlıqları səviyyəsinin artırılması, daha yaxşı fəaliyyət göstərə bilmələri üçün şərait yaradılması, biliklərinin artırılması üçün müəyyən xarici ölkələrə səfərlərinin təşkil olunması
- "e-hökumət" strukturunun və informasiya sistemlərinin fəaliyyətinin mühafizəsi, şəxsi məlumatların güvənsizliyinin maksimum dərəcədə təmin olunması
- insan qrupları, regionlararası "rəqəmli fərqliliyin" minimuma endirilməsi, onların informasiya kommunikasiya texnologiyaları sferasında savadlılıq səviyyəsinin yüksəldilməsi, "e-hökumət" xidmətlərinə çıxışının və rahatlığının təmin olunması

Bu istiqamətdə həyata keçirilmiş tədbirlərə yekun olaraq, 2011-2012-ci illər ərzində elektron imza bazara buraxılmış, bir pəncərə prinsipinə əsaslanan e - hökumət portalı (www.e-gov.az) öz işinə başlamışdır və tətbiqi əhali tərəfindən müsbət qarşılanmışdır. Bununla da, 2012-ci ildə RYTN- i əsas aparıcı qismində Azərbaycan-Estoniya təşkilatı "Best Solution" MMC və Estoniyanın bir neçə dəstəkçisi olan "CyberneticaAS" və "OÜ Aktors" qurumları ilə əməkdaşlığa başlamışdır və bunun nəticəsində ölkəmizdə **EHDİS (E - Hökumət Dövlət İnformasiya Sistemi)** formalaşdırılmışdır. Bu layihənin yaradılmasına sərf olunan məbləğin 7 milyon avro civarında dəyişdiyi qeyd edilmişdir.

Nəhayət 2014-2016-cı illər intervalında "Elektron hökumətin inkişafı, elektron xidmətlərin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi" Dövlət Proqramının layihəsi hazırlanmış və təsdiq olunmaq üzrədir. Yeni proqramda dövlət orqanları arasında məlumat mübadiləsinin bir standartlarının işlənilib hazırlanması, yüksək səviyyədə - xidmətlərin göstərilməsi və yetəri qədər sürətin təmin olunması hədəflənir. "Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış" konseptual sənədi isə "E-

hökumət” xidmətlərinin yüz faiz şəffaf tətbiq edilməsi ən vacib məqsəd olaraq qarşıya qoyulmuşdur. Bu məqsədə çatmaq üçün dövlət qurumları səylə çalışır [16].

Bu proqramlarla yanaşı iqtisadi və sosial sferalar üzrə təsdiq edilmiş 20-dək dövlət proqramı çərçivəsində “elektron hökumət” layihələri həyata keçirilməkdədir və tətbiqi müsbət nəticələr doğurur. “Elektron hökumət”in işləməsi üçün zəruri olan bir çox hüquqi-normativ bazanın və strukturların formalaşdırılması, elektron ödəmə sistemlərinin tətbiqi əhalinin dövlət orqanları ilə təmaslarının sadələşdirilməsinə və sürətinə, daha münasib, sadə və rahat şəkildə həyata keçirilməsinə, son dərəcə yüksək keyfiyyətli xidmətlərin göstəriləcəyinə və biznes strukturlarının müasir tələblərə cavab verən standartlara uyğun qurulmasına, sürətli və şəffaf məlumatların əldə olunmasına, mübadiləyə əlverişli imkanlar, şərait yaratmışdır. “Elektron hökumət” mühitində münasibətləri tənzimləyən bir sıra mühüm sənədlər, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının qanunları, dövlət standartları və təsnifatları qəbul olunmuşdur. Ölkədə elektron imzadan istifadənin təşkili üçün Açıq Açar İnfrastrukturu və Milli Sertifikat Xidmətləri Mərkəzi yaradılmış və 2011-ci ilin sentyabrından dövlət orqanlarına, vətəndaşlar və sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinə elektron imzaların verilməsinə başlanılmışdır. Elektron imzanın tətbiqi əhalinin elektron xidmətlərdən istifadə imkanlarının genişləndirilməsinə, onlara daha keyfiyyətli, şəffaf və operativ xidmətlərin göstərilməsinə, həmçinin e - hökumətin və e - ticarətin geniş şəkildə yayılmasına xidmət etmişdir.

Elektron hökumət klassik dövlətdən göstərilən xidmətlərin daha sürətli, zaman və maliyyə cəhətdən daha səmərəli olması ilə fərqlənir. Bunu aşağıdakı cədvəldə aşkar görmək olar (Cədvəl 1. Klassik dövlət və elektron hökumət arasındakı fərqlər).

Cədvəl 1. Klassik dövlət və elektron hökumət arasındak fərqlər

Klassik dövlət	Elektron hökumət
Passiv vətəndaş	Aktiv müştəri və vətəndaş
Kağız vasitəsilə xəbərləşmə	Elektronik xəbərləşmə
İyeraxik struktur	Üfüqi və kordinasiyalı şəbəkə
Müəssisənin informasiya yüklənməsi	Vətəndaşın informasiya yükləməsi
Məmurun cavablaması	Avtomatik elektron məktub, onlay xətt
Məmurun köməyi	Onlayn müştəri xidmətləri, təlimatlar
Məmur nəzarəti ilə yoxlanış	Avtomatik yoxlama mexanizması
Nəğd pul köçürmələri	Elektronik pul transferi
Monotip xidmət	Özəlləşmiş xidmət
Yüksək maliyyə xərcləri	Az maliyyə xərcləri
Tək istiqamətli xəbərləşmə	Şəbəkə xəbərləşməsi
Qapalı dövlət	Legitim dövlət

Düzgün seçilmiş Elektron hökumət modeli, ölkənin iqtisadi və ictimai-siyasi inkişafına, həyat standartlarının və iqtisadiyyatın yüksəlməsinə və demokratiyanın güclənməsinə böyük təsir göstərir. Elektron hökumət özü ilə bərabər Elektron ticarət və Elektron Demokratiyanı da gətirir. RİTN –i bu sektorda görüləcək tədbirlərin əlaqələndiricisi olaraq “E - hökumət”in qurulması üzrə digər dövlət qurumları ilə birlikdə fəaliyyət göstərir və uyğun strukturun qurulması üzrə fəaliyyət göstərir. Bununlada elektron imzaların genişzolaqlı istifadəsi üçün Milli Sertifikasiya Xidmətləri Mərkəzi layihələndirilmişdir, dövlət orqanlarının bazaları arasında informasiyaötürülməsini təmin edən layihə qurulmuşdur, “Elektron hökumət” portal yaradılaraq istifadəyə verilmişdir. Bütün dövlət orqanları bu strukturun bəhrələnməklə uyğun vətəndaşlara elektron xidmətlərin təklif edə bilirlər (Cədvəl 2. Dövlət Qurumları və təklif etdikləri xidmətlərinin sayı)[37]

Cədvəl 2. Dövlət Qurumları və təklif etdikləri xidmətlərinin sayı

Qurumlar	Xidmətlərin sayı
Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi	25
Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi	35
Mərkəzi seçki Komissiyası	6
Vergilər Nazirliyi	59
Dövlət Gömrük Komitəsi	13
Daxili İşlər Nazirliyi	3
Təhsil Nazirliyi	6
Ədliyyə Nazirliyi	17
Baş Prokurorluq	1
Fövqəladə Hallar Nazirliyi	3
Səhiyyə Nazirliyi	33
Dövlət Statistika Komitəsi	5
İqtisadiyyat Nazirliyi	8
“Azərenerji” ASC	1
Dövlət Şəhərsalma və Arxitektura Komitəsi	1
Qiyətli Kağızlar Üzrə Dövlət Komitəsi	12
Milli Arxiv İdarəsi	2
Gənclər və İdman Nazirliyi	3
Qaçqınların və Məcburi köçkünlərin İşləri Üzrə Dövlət Komitəsi	4
Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi	18
Müəllif Hüquqları Agentliyi	5
Dövlət Dəniz Administrasiyası	18
Dövlət Sərhəd Xidməti	2
Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	19
“Azərsu” ASC	5

Əmlak Məsələləri Üzrə Dövlət Komitəsi	31
Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyası	15
Müdafiə Sənaye Nazirliyi	1
Energetika Nazirliyi	5
Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi	1
Melorasıya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2
Prezident yanında Dövlət qulluğu Məsələləri üzrə Komissiya	6
Nəqliyyat Nazirliyi	4
Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi	12
Dövlət Miqrasiya Xidməti	10
Prezident yanında Vətəndaşlara Xidmət və İnnovasiyalar	2
Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi	1
Xarici İşlər Nazirliyi	1
Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə Çağırış üzrə Dövlət Xidməti	5
Elektron Arayışlar	7
Azərişiq ASC	2
Mədəniyyət və Truzim Nazirliyi	13

Artıq Elektron sənəd dövriyyəsi Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi və Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyidə, Elektron HRM – Kadrların İdarə olunması sistemi Heydər Əliyev Fondunda, E-Təhsil sistemi isə 20-dən çox orta təhsil məktəbində artıq tam həcmdə həyata keçirilir. Günbəgün

xidmət həcmi genişləndən Elektron hökumət portalı, vətəndaşın şəxsi məlumatlarının gizliliyini və güvənsizliyini təmin etməklə 7/24 zaman ərzində olduğu kimi fəaliyyət göstərir. Smartfon və digər tablet tipli mobil qurğulardan “Elektron Hökumət” portalına təhlükəsiz girişlərin təmin edilməsi üçün Sertifikat Xidmətləri Mərkəzi tərəfindən vətəndaşlara mobil ID sertifikatlarının verilməsi artıq başlanıb. Vətəndaşlar mobil autentifikasiya xidmətlərindən yararlanaraq və mobil platformalardan “Elektron Hökumət” portalındakı xidmətlərdən istifadə edə bilirlər.

Azərbaycanda mövcud informasiya cəmiyyətinin yetəri qədər olmamasını nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin nəznində yaradılan “Asan Xidmət” mərkəzlərini də Elektron Hökumətin bir qolu saymaq olar [7].

Elektron hökumətin bölgələr üzrə genişlənmə və inkişaf sürətinə maneə olan əsas səbəblərdən biri informasiya cəmiyyətinin qıtlığı və vətəndaşların kifayət dərəcədə məlumatlı olmamasıdır. Buna əyani misal olaraq onu göstərmək olar ki, ölkəmizdə hələ ki 14431 nəfər elektron imza əldə etmişdir. 9 milyon əhalisi olan bir respublika üçün bu çox kiçik bir göstəricidir. Bunun görə də E - hökumətin tanışlığın, vətəndaşların elektron xidmətlər haqda daha geniş şəkildə məlumatlandırılması, şəhər və bölgələrdə pulsuz yüksək səviyyəli təlimlərin həyata keçirilməsi, məlumatlandırıcı broşürələrin paylanması çözüm yolu ola bilər. Bununla yanaşı e - imzanın sertifikatlaşdırılmasına görə regionlarda autentifikasiya mərkəzlərinin yaratmaq, formalaşdırmaq və vətəndaşların e - imza əldə etməsi üçün daha sərfəli münasib qiymət qoyulmalıdır.

Elektron hökumətin yaradılması sayəsində dövlət təşkilatlarında olan süründürməçilik, korrupsiya aradan qaldırılır və insanların incidilməsinin qarşısı alınmış olur. Buna əsasən də bu istiqamətdə əsasən demokratik ölkələr və demokratiya yolu izləyən dövlətlər çıxış edirlər. Azərbaycan da inkişaf etmiş ölkələr kimi demokratiya yolunu seçmiş, açıq və şəffaf cəmiyyət yaratmağı, formalaşdırmağı özünə dəqiq hədəf seçmiş, hüquqi-normativ dövlət quran, insan hüquqların əsas dərəcə hörmət edən bir cəmiyyət kimi bu gün də XXI əsrin var

olan reallığı kimi ortaya çıxmış demokratik vahid bir e - hökumətin qurulması üçün xeyli işlər aparmışdır.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İnformasiya Texnologiyaları İnstitutunun direktoru, AMEA-nın müxbir üzvü Rasim Əliquliyev demişdir ki, Azərbaycanda insanların şəxsi həyatından başlamış, müxtəlif dövlət orqanlarının işinə qədər informasiya texnologiyaları genişzolaqlı tətbiq olunmağa başlanmışdır. Onun sözlərinə əsasən, informasiya texnologiyalarının ayrı-ayrı tərkib hissələri var ki, onların hamısı hər bir təşkilatda, hər bir dövlət təşkilatında, həmçinin biznes sferasında yeni mühit, yeni imkanlar yaratmış olacaqdır. Buna əsasəndə də ölkənin internetləşməsi, informasiyalaşdırılması, şəbəkələşməsi, orqanların bir-biri ilə ancaq elektron poçt vasitəsi ilə mübadilələr aparması, bununla yanaşı sosial şəbəkələr üzərində əlaqələr qurulması, formalaşdırılması, bundan əlavə e - imza texnologiyasının bütün ölkə regionlarında tətbiq olunması, informasiyanı bir yerdən, mənbədən başqa yerə ötürərkən artıq onun hüquqi-normativ əsası mövcudluğu və bunun kimi hüquqi-normativ məsələlərin həllində önəmli dərəcədə rol oynayan e- imza texnologiyası nəhayət ki, yeni bir reallıq tələb edir: "Bu reallıq nəinki hakimiyyət orqanlarının iş prosesinin informasiya texnologiyalarından geniş şəkildə istifadə etməsi, fəaliyyətlərini həyata keçirmək üçün şərait yaradır. Bu səbəbdən də ölkəmizdə e -hökumət, e – ticarət, onun ayrı-ayrı tərkib hissələri olan e - parlament, e – mağaza və s. bunlar hamısı birlikdə bir bütün kimi elektron Azərbaycanı Respublikasını gündəmə gətirmişdir [29].

Gələcəyin Elektron Hökuməti - günbəgün müasirləşən informasiya texnologiyaları gələcək zamanda E - Hökumətin əhatə dairəsini kifayət dərəcədə genişləndirə bilər. Son vaxtlarda ölkəmizdə geniş tətbiqinə başlanılmış E - Təhsil, E - Maliyyə və Audit Sistemi, E - Sənəd periodu, E - HRM – Kollektivlərin İdarə olunması sistemi kimi böyük lahiyələr gələcək zamanlarda müxtəlif istiqamətlər əsasən şaxələnərək bir-biri ilə əlaqəli olaraq daha əlverişli, rahat vahid sistem kimi fəaliyyət göstərəcək. Tibb, hüquq, sığorta, iqtisadiyyat, kimya, maliyyə, turizm, idman, ekologiya və digər sferalarda həyata keçirilən tədbirlər və prosedurlar elektronlaşaraq E - Hökumətin ayrılmayan hissəsi halına çevrilə bilər.

Söhbət geden inkişaf dinamikası “Elektron Vətəndaş vəsiqəsi” təmin olunması ilə nəticələnəcək. Buna görə də mövcud E - İmza vasitəsi və ya Azərbaycan vətəndaşlarının yeni nəsil şəxsiyyət vəsiqələrinin hazırlanması barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2011-ci il tarixli Sərəncamına [16] əsasən ölkə vətəndaşlarına veriləcək daşıyıcılar vasitəsilə Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının şəxsiyyət vəsiqəsi layihəsi təqdim oluna bilər. “Elektron Vətəndaş vəsiqəsi” vətəndaşların qeydiyyat ərazisi üzrə qeydiyyatı və ailə durumu (evli, subay) haqqında məlumatlar, həmçinin barmaq izi və gözün torlu qişası və digər özəl biometrik xüsusiyyətlər elektron obyektə vasitədə (çipdə) özünü göstərmiş olacaqdır. Bunun nəticəsində də gələcək zamanda vətəndaşın E - hökumət layihəsində həyata keçiriləcək bütün fəaliyyətlər üçün açar üsulu rolunu oynayacaq. [24]

Yuxarıda qeyd edilənlərdən belə qənaətə gəlmək olar ki, Elektron hökumət İKT vasitələrindən istifadə etməklə dövlət orqanlarının vətəndaşlar və iş adamlarına sürətli şəkildə informasiyanın ötürülməsi və dövlət xidmətlərin göstərilməsinə, dövlət orqanları ilə vətəndaşlar və iş adamları arasında qarşılıqlı əlaqələrin gücləndirilməsinə, şəffaflığına, məlumat mübadiləsinin sürətinə habelə daha səmərəli dövlət idarəetməsinin həyata keçirilməsinə şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikasında elektron hökumət xidmətlərinin inkişafına misal olaraq kütləvi proseslərin elektronlaşdırılması sektorunda ilk qabaqcıl təcrübə olaraq təkə ölkəmizdə deyil, bütün sovet əhatəsində əhəmiyyətli və çox yeni hesab ediləcək bir hadisəni, Respublikamızda ali, orta- ixtisas təhsili müəssisələrinə qəbul prosesinin elektronik olaraq fəaliyyət göstərməsi ilə məşğul olan təşkilatı -Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyasının (TQDK) qurulmasını göstərmək olar. TQDK ölkəmizdə ali təhsil müəssisələrinə tələbə qəbulunu elektron üsulla həyata keçirilməsi üçün 1992-ci ildə yaradılmışdı. TQDK formalaşdırıldığı zamandan etibarən Respublikamızda ali və orta ixtisas müəssisələrinə tələbə qəbulu ümumiləşdirilmiş qaydada, test üsulu ilə avtomatlaşmış üsulla həyata keçirilir. 1992-ci ildə ali və orta- ixtisas

müasissələrinə qəbul tələbə qəbulu birgə aparılırdı: abituriyentlər öz şəxsi ərizələrində istədiyi təhsil pilləsinin yalnız və yalnız 5 ixtisasını seçə bilərdi. Ərizələrdəki verilənləri iyirmi, otuz nəfərdən ibarət xüsusi olaraq seçilmiş işçi heyət üzvləri qrupu iki, üç həftə intervalı ərzində kompüterə daxil edirdi. Cavab kartları isə xüsusi olaraq qəbul imtahanı üçün Türkiyədə çap edilir, imtahandan olduqdan daha sonra onlar yığılıb cəmləşdirilərək yenidən qonşu ölkəyə yəni Türkiyəyə aparılıb ordacavab kartlarını oxumaq üçün ayrılmış optik oxuyucu qurğuların köməkliliyi ilə cavab kart oxunur və uyğun ixtisaslar üzrə yerləşdirmə aparılırdı. Komissiya ilk yaradılanda cəmi 5 ədəd IBM 286 kompüterini olmuşdur. İmtahan üçün test tapşırıqları xüsusi üsulla bunəkrde bilavasitə ən savadlı seçilmiş müəllimlər tərəfindən yalnız 1 variantda hazırlanmalı idi. Təbii olaraq müəyyən bir müddət keçdikdən sonra bu dövlət təşkilatının iş fəaliyyətinin maksimum dərəcədə təkmilləşdirilməsi nəticəsi olaraq TQDK təkcə Azərbaycanda deyil, beynəlxalq aləmdə də öz yeri olan geniş yayılmış bir təşkilata çevrildi. Onuda qeyd etmək olar ki, bu dövlət təşkilatının yaranma tarixindən cəmi 1-2 il sonra Ukrayna kimi böyük bir ölkə bu təşkilatın tələbə qəbulu üzrə iş fəaliyyəti mənimsəmək üçün Azərbaycana səfər etmişdirlər. Bu sektroda təhsilin qiymətləndirilməsi və islahatı sferasında beynəlxalq tədbirlərin keçirilməsi artıq bir adət-ənənə halına çevrilmişdir. Qeyd etməliyik ki, Təhsilin Qiymətləndirilməsi üzrə Beynəlxalq Assosiasianın otuz üçüncü konfransı TQDK-nın başçılığı ilə 2007-ci ildə doqquzuncu ayda paytaxt Bakıda keçirilmişdi [24].

TQDK kimi bir dövlət orqanının yaradılmasının ardından ən əsas məqsədi seçki sisteminin genişləndirilməsi və avtomatlaşdırılması, onun informasiya bazasının müasir tələblərə cavab verən səviyyədə yaradılması və seçki prosesində operativliyin, sadəliyin və şəffaflığın yüksək səviyyədə təmin olunması Dövlət Elektronlaşdırılmış “Seçkilər” İnformasiya Bazasının yüksək keyfiyyətlə tətbiq olunması respublikamızda İKT-nin kütləvi prosedurlarda tətbiq olunmasında əhəmiyyətli dərəcədə rol oynamışdır [70].

Azərbaycanda İKT-nin inkişafına və geniş sferada tətbiq olunmasına səbəb olmuş əsas məsələlərdən biri kimi Rabitə Nazirliyinin əsasında RİTN –nin yaranmasını göstərməmək mümkün deyil. Onuda mütləq şəkildə qeyd etmək lazımdır ki, nazirliyin qurulmasından sonra keçən 0,5 il ərzində 4 böyük beynəlxalq əhəmiyyətli tədbir həyata keçirilib. Bundan əlavə hər il ardıcıl olaraq keçirilən və artıq adətə halını almış Beynəlxalq “Telekommunikasiya və informasiya texnologiyaları” sərgiləri Respublikamızda İKT-nin inkişafının son dərəcə əhəmiyyətli təsirini göstərir. Adət halını almış tədbirlərə misal olaraq 2005-ci ildən etibarən start götürən regionda müntəzəm olaraq hər il ardıcıl şəkildə keçirilən nadir və yeganə beynəlxalq tədbir olan “Netty” laureatını da qeyd etmək lazımdır. Müsabiqədə “Dövlət saytları” adı altında nominasiyada ardıcıl olaraq dövlət infrastrukturunun ən yaxşı elektron mənbələr seçilir, bu da respublikada “Elektron hökumət” sənədinin həyata keçirilməsində genişzolaqlı rol oynayır [70].

Cəmiyyətdə informasiya sistemlərinin, internetin şəbəkəsinin geniş yayılması səbəbi ilə eyni zamanda Dövlətin güvənliyinin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsini tələb edir. Bu səbəbdən çıxış edərək Azərbaycan Prezidentinin sərəncamı əsasında internet şəbəkəsi də aid olmaqla, informasiya texnologiyaları və şəbəkələri, rabitə xətləri vasitəsilə informasiya mübadiləsi həyata keçirilən zaman ərəfəsində dövlət orqanlarında, qurumlarda güvənliyini təmin etmək üçün konkret vəzifələr də müəyyənləşdirilərək həyata keçirilmişdir.

İnformasiya cəmiyyəti yaradan dövlətlər milli e-dövlətin qurulması dövlət idarəçiliyinin bütöv sisteminin islahatı əsasında formalaşdırılmış olur. Burada əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, dövlət idarəçiliyinin informasiya texnologiyası şəraitinə uyğunlaşdırılmasıdır. Yeni hökumət idarəçiliyi onun əhəmiyyətli dərəcədə operativliyi, şəffaflığı, göstərilən xidmətlərin keyfiyyət dərəcəsi, sürəti, rəqabət şəraiti, fəaliyyətindən əldə olmuş nəticələri üçün məsuliyyəti, davranışının tələblərinin rolunun artırılması, vətəndaş cəmiyyəti ilə aktiv qarşılıqlı əlaqəni təmin olunur. Təbii bir haldır ki, dövlət idarəçiliyində informasiya-

kommunikasiyavasitələrindən istifadə müddəti zamanı ictimai-siyasi, sosial, iqtisadi, mədəni və hakimiyyət-cəmiyyəti münasibətlərinin bütün xarakterinə təsir edəbiləcək bir çox amillər də nəzərə alınmaqdadır[43].

Digər bir tərəfdəndə , elektron -hökumət istifadəçilərinə fiziki yerləşmə yerindən və məkanından asılı olmayaraq, dövlət orqanlarına getmədən və bürokratik əngəllərlə üzləşmədən də istənilən zaman müddətində təklif olunan xidmətlərdən istifadə etməyə imkanı yaradır ki, bu da vətəndaş razılığı, vaxt itgisinin qarşısının alınması və dövlət idarəetməsinə inamın artmasına, dövlətin vətəndaşları qarşısında vəzifə və borclarının lazımınca yerinə yetirməsinə malik olur. E - hökumətin müsbət cəhətlərini onun ənənəvi hökumətlə müqayisəsi cədvəlində açıq şəkildə görmək mümkündür (Cədvəl 3. Ənənəvi hökumət və Elektron hökumət arasındakı fərqlər).

Cədvəl 3. Ənənəvi hökumət və Elektron hökumət arasındakı fərqlər

	Ənənəvi hökumət	Elektron hökumət
Əməliyyat prinsipi	Bürokratik prinsip(telefon, faks)	İT-dən istifadə (kompüter, internet)
Xidmət saatları	Həftəiçi, iş saatları daxilində	7/24
Məkan	İdarə, ofis	İnternətə çıxışın olduğu istənilən yer
Vasitələr	İş yerinə ziyarət, faks, telefon	Web portal

Elektron xidmətlərin qiymətləndirməsi üçcəhətdən aparılmışdır: e- inkişaf, e - iştirakçılıq, e - şəffaflıq. Bunlar ilə daha ətraflı tanış olaq:

1. Elektron inkişaf – hər bir elektron xidmətin xarakteristikaları ona özünəhas şkala (interval) (üç, dörd və beş səviyyəli) tətbiq etməyi zəruri hala çevirmişdir. Mövcud olan elektron hökumət strukturuna əsasən araşdırma

müddətində üç, dörd səviyyəli modellərdən istifadə olunmuşdur. Elektron xidmətlərin inkişaf kriteriyaları ilə tanış olaq[56]:

Birincihissədə – İnformasiyapilləsində elektron şəkildəhəyata keçiriləcək xidmətlərlə bağlı məlumatlar verilir və tələb olunan hüquqi-normativ sənədlərin ardıcılığı və proseslər ardıcılığı ilə tanış olmaq olar[56].

İkinci hissədə – 1 tərəfli mənimsəməpilləsində -də hökumət təşkilatları ilə əhalinin həmçinin hüquqi və fiziki şəxslərlə birtərəfli üsulla mübadilə aparılmışdır. Vətəndaşlar saytdaolan hüquqi – normativ sənədformalarını, bukletləri, müraciət formalarını yüklədikdən sonra, onları əl üsulu vasitəsi ilə dolduraraq və hökumət təşkilatlarına mütləq şəkildə şəxsən müraciət edərək təqdim edirlər [56].

Üçüncü hissədə – 2 tərəfli mənimsəmə pilləsində - isə nəhayətki bəhrələnən tərəf elektron müraciət xidmətlərdən istifadə edə bilmək üçün mütləq şəkildə qeydiyyatdan keçməli, müraciət formalarını mütləq olaraq elektron şəkildə doldurduqdan sonra, həmçinin bəzi sənədlərin skan olunmuş və notarusda təsdiq olunmuş sürətlərini göndərərək uyğun olan qurumlara müraciəti edir[56].

Dördüncü hissədə – tam avtomatlaşma-tranzaksiyapilləsində e- xidmətlər maddiyyat və qərar vermə zamanı da daxil olmaqla “kağız”-atoxunmadan belə tam şəkildə onlayn olaraq həyata keçirilir [56].

Beşinci hissədə –Elektronlaşdırılmış və şəxsiləşdirilmişpillədə - E- xidmətlərin beşhissəli modelləri o elektron təkliflərə tətbiq olunur ki, dövlət orqanlarıəhalinin, həmçinin fiziki və hüquqi vətəndaşların iqtisadi və sosial və mədəni haqlarından irəli gələrək vacib olan xidmətləri vətəndaşların müraciət etməsi vaxtından asılı olmayaraq təmin edilməlidir. Məsələn bir şəxs işsiz kimi qeydiyyatdan keçəndən sonra işsizlə dövlət birtərəfli üsulla mübadiləyə keçir və həmin şəxsə iş təklif göndərir. Ölkəmizdə e- xidmətlərin əksəriyyəti beşinci hissəyə çata bilməmişdir [56].

2. E - İştirakçılıq – E- xidmətin iştirakçılığın qiymətləndirilməsi müddəti BMT-nin əsiasiyası iştirakçılıqlığı ilə bağlı 3 mərhələli modeli nəzərə alınmalıdır.

Qiymətləndirmə müddəti ərzində modelin öndə gələn 2 mərhələ ilə əlaqədar suallar təqdim olunaraq və ictimai rəy əsas olaraq qiymətləndirilmiş hesab edilir[56] (Cədvəl 4. Elektron iştirakçılığın dəyərləndirilməsi).

Cədvəl 4. Elektron iştirakçılığın dəyərləndirilməsi

1-3 bal intervalında	zəif iştirakçılıq
4-6 bal intervalında	kafi iştirakçılıq
7-8 bal intervalında	yaxşı iştirakçılıq
9-10 bal intervalında	əla iştirakçılıq

3. Elektron Şəffaflıq - araşdırmalar çərçivəsində 3-cü dəyərləndirilmə-e-operativlik aspekti üzrə olmuşdur. E - şəffaflıq dedikdə elektron xidmət dairəsində operativlik nəzərdə tutulmuşdur, yəni heç də təşkilatın operativliyini əks etdirmir. Aşağıda göstərilən metodologiyalarla elektron təkliflərin korrupsiyanın azalmasına verdiyi töhfə dəyərləndiriləcəkdir. Dəyərləndirmə e - ünsiyyət və şəxsiləşdirilmiş ünsiyyət, nəğdsiz ödəmə imkanı və verilələr bazalarının operativliyi infrastrukturuna əsasən həyata keçiriləcəkdir. Dəyərləndirmə müddəti ərzində ödənişli təkliflər 10 bal dəyərində (Cədvəl 5. 10 ballıq şkala əsasında qiymətləndirmə), ödənişsiz xidmətlər isə əvvəlki səkkiz sual üzərindən 8 ballı şkala əsasında qiymətləndiriləcəkdir (ödənişlə bağlı doqquzuncu və onuncu suallar bu servislər üçün aid deyil)[56](Cədvəl 6. 8 ballıq şkala əsasında dəyərləndirmə).

Cədvəl 5. 10 ballıq şkala əsasında dəyərləndirmə

10 – ballıq şkala əsasında	
1-4 bal intervalında	qeyri-şəffaf
5-7 bal intervalında	nisbətən şəffaf
8-10 bal intervalında	kifayət qədər şəffaf

Cədvəl 6. 10 ballıq şkala əsasında dəyərləndirmə

8 – ballıq şkala əsasında	
1- 3 bal intervalında	qeyri-şəffaf
4- 5 bal intervalında	nisbətən şəffaf
6 - 8 bal intervalında	kifayət qədər şəffaf

1.2 Elektron hökumətin təşkilinin maliyyələşdirilməsinin mövcud vəziyyətinin təhlili

Hələ də "Elektron Azərbaycan" ilə bağlı həyata keçirilmiş proqramların büdcəsi sirr saxlanılır. Axırınıcı dövlət proqramında maliyyə təminatının mənbələri ümumi şəkildə aşağıdakı kimi qeyd edilmişdi:

- dövlət büdcəsi;
- daxili və xarici investisiyalar;
- beynəlxalq və xarici ölkə təşkilatlarının texnik maliyyə yardımları, kreditlər və qrantlar;
- qanunvericiliyə zidd olmayan digər mənbələrin vəsaitləri[56].

Elektron xidmətlərinin xərcləri müəssisənin öz hesabına ödənilir. İlk öncə, 2013-2015-ci illərdə dövlət qurumlarının elektron servislərinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və Elektron Hökumətin inkişafına dair” Dövlət Proqramı tələb olunan büdcə təminatı ilə yaradılmışdı. Elektron -hökumət proqramı “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiyaya (2003-2012-ci illər)” uyğun yaradılmışdı və “Elektron Azərbaycan” Dövlət Proqramı əsasında formalaşmışdı[5].

Milli Strategiyadan nailiyyətlər əldə etmək, onun məqsəd və vəzifələrinə həyata keçirmək üçün büdcə lazımdır. Qarşımızdakı məqsədə çatmaq üçün dövlətin daxili və xarici vəsaitlərində maraq yaratmaq lazımdır. İqtisadi inkişaf üçün əsas olan idarəetmə və sosial yönümlü bölmələrdə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından bəhrələnmək ilə bağlı fəaliyyətə dövlət büdcə ayıra bilər. Bölmənin sabit formalaşması üçün zamanənin tələblərinə əsasən dəyişməz maliyyə siyasəti yaradılmalıdır.

Planın yaradılması üçün başlıca məlumat bazası aşağıdakılarla maliyyələşdirilir:

- dövlət büdcəsində əsasən informasiya və kommunikasiya texnologiyaları bölmələri üçün düşünülmüş resus;
- fərqli daxili dövlət və qeyri-dövlət fondlarının resusları;
- əsas və daxili idarəetmə qurumları, dövlət qurumlarının informasiya və kommunikasiya texnologiyaları bölməsi üçün düşünülmüş resuslar;
- xarici və daxili investisiyalar, məqsədli kreditlər;
- xarici ölkə qurumlarının texniki və maliyyə yardımı, qrantlar.

Strategiyanın maliyyələşdirilməsinə stimül yaratmış maliyyə mənbələri istifadəsində aşağıdakılar təmin olunmalıdır;

- informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının təşkili ilə əlaqədar işlərə kömək olaraq daxili və xarici maliyyə resuslarının, həmçinin investisiyaların maraq oyadılması üçün dövlət tərəfindən sərfəli və aydın iqtisadi şəraitin təmin olunması;
- informasiya və kommunikasiya texnologiyaları bölməsi üzrə üçün sərfəli maliyyə-kredit, gömrük və vergilərin yaradılması və həyata keçirilməsi;
- İnformasiyalaşdırmaya resus qoyuluşunun iqtisadi əlverişliliyinin öncədən dəyərləndirilməsi, mülahizələrin önə çəkilməsi və özünümaliyyələşdirən layihələrə önəm verilməsi, tender üsullarından geniş istifadə olunması;

- uyğun dövlət orqanları tərəfindən informasiya və kommunikasiya texnologiyaları bölmələrində inkişafı yaratmaq üçün beynəlxalq və daxili investisiyalar, güzəştli kreditlər və qrantlara maraq yaradılması zamanı tək və əlaqəli strukturlu siyasətin həyata keçirilməsi;

Sosial sferalarda (təhsil, iqtisadiyyat, mədəniyyət, elm, səhiyyə və s.) informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının həyata keçirilməsi və inkişafı üçün maliyyə resuslarının cəlb maraq oyadılması iqtisadi mexanizmlərinin təmin olunması və düzgün istiqamətin yaradılmasıdır. Milli Strategiyanın dövlətin inkişafı üçün unikal olduğundan, onun daxili əhəmiyyətini düşünərək informasiya və kommunikasiya texnologiyaları bölməsinə maraq oyadılan maliyyə resuslarının Azərbaycan Respublikasının dövləti tərəfindən uyğun və planlı xərclənməsinin daimi tətqiqatlar aparılır.

Strategiyanın təyin etdiyi fəaliyyətin həyata keçirilməsindən hökumətin, iqtisadi institutların, qeyri-hökumət qurumlarının, özəl təşkilatların, nazirliklərin, təhsil və mədəniyyət müəsisələrinin ümumilikdə cəmiyyətin və onun ayrı-ayrı hissələrinin istəklərinin ödənilməsi informasiya texnologiyası mühitinə keçid üçün dövlətdə əlverişli şərait yaradılacaq və keçən zaman kəsiyində göstərilən məqsədlərə çatılacaqdır:

- Respublikamız İKT sektorunda Avropanın öndə gedən dövlətləri sırasına qoşulacaq, Cənubi Qafqaz və Transxəzər ölkələrində İKT-nin yüksək sırası olacaqdır;
- operativ, şəffaf, son dərəcə effektiv inkişaf edən və nəzarət edə biləcək hökumətin idarə olunması və yerli özünüidarəetmə yaradılacaqdır, əhalinin geniş bir hissəsinin idarəetmədə iştirakı təmin ediləcəkdir;
- informasiya mənbələrinə və servislərinə rahat üsulan, rahat və asanlıqla daxil olmanın təmin edilməsi üsulu ilə əhaliyə informasiya təklifləri edilir;
- İKT-nin tətbiqi və doğru inkişaf yolunun seçilməsi sayəsində ölkənin iqtisadiyyatında gözə çarpacaq dərəcədə yüksəliş baş vermiş, yoxsulluğun və

işsizliyin azaldılması yönündə aparılan yaradılıcıq nəticəsində yüksək nailiyyətlər qazanılmış olacaqdır;

- informasiyateknologiyalarından geniş şəkildə istifadə edilən keçid üçün əlverişli şəraitin, faydalı texnoloji qurğuların (kompüterlər, terminallar, bir sözlə informasiyaötürülməsinə yüksək səviyyəli şərait yaratmış sistemin qurulmasını həyata keçirmək) informasiya məkanı qurulacaqdır;
- İnternetin respublikamızda əhatə dairəsi genişləndiriləcək, inkişaf etdiriləcək, dövlətin informasiya mübadiləsi müddəti ərzində güvənliyə təmin olunacaq, beynəlxalq elektron informasiyasferasına qoşulma təmin edilmiş olacaqdır;
- milli informasiya portalları formalaşdırılacaq, ana dilimizin milli elektron informasiyasferasında genişzolaqlı istifadə edilməsi təmin olunacaq, Azərbaycan dili hissəsi olan informasiya əldə etmə mübadilə portallarının sayı artırılacaq, ölkəmizdə yaşayan bütün xalqların az saylı xalqların tarixi və mədəniyyəti qorunub saxlanması və geniş şəkildə həyata keçirilməsi üçün İKT-dən geniş şəkildə istifadəsə şəraiti qurulacaqdır;

İnformasiya texnologiyaları dairəsində, tətbiqi sayəsində dövlətlə bəşəriyyət arasındakı qarşılıqlı inteqrasiya getdikcə daha geniş sferanı əhatə etmiş olacaqdır. Dünyadakı keçmiş zamanların təcrübələrindən aydın şəkildə görə bilərik ki, dövlətlə əhalisi cəmiyyətinin informasiya mübadiləsində heç vaxt tam uyğunluq vəhdət olmamışdır. Bununla yanaşı demək olar ki, hakimiyyətlə əhali arasında yalnız qarşılıqlı hörmət, güzəşt etmək, işgüzar qarşılıqlı mübadilə və əməkdaşlıq sayəsində informasiyateknologiyasına doğru istiqamətlənmiş uğurlu hərəkət mümkündür.

1.3 Elektron hökumət iqtisadi modernizasiyanın bir növü kimi

Azərbaycan biliyə əsaslanmış iqtisadiyyata doğru irəlilədiyindən yəni bu sferanın inkişafı geniş vüsət aldığından postneft dövrü üçün əsas aparıcı istiqamət İnformasiya kommunikasiya texnologiyaları sferasıdır. İnformasiya kommunikasiya texnologiyaları əhatə dairəsində son bir neçə illə ərzində orta illik

yüksəliş sürəti təxminən on faiz təşkil etmişdir. BMT Baş Assambleyasının sonuncu qərarları ilə dünya birliyi tərəfindən dəstəklənən, Azərbaycan hökumətinin səyi nəticəsində qurulmuş “Avrasiya Rabitə Alyansı” (“Eurasian Connectivity Alliancen”- EuraCA) və “Transmili Avroasiya Super İnformasiya Terminalı” (TASİT) layihələri Azərbaycanın İnformasiya kommunikasiya texnologiyaları sferasında ixracyönümlü siyasətinidaha da yüksək sürətlə inkişaf edəcəyini göstərir. İKT-nin inkişafı bir çox sferaların bununla yanaşı iqtisadiyyatın bir çox sferalarında səmərəliliyin artırılmasına xidmət göstərir. “E-hökumət”, “Elektron imza”, bütövlükdə elektron servislərin həcmnin artırılması, xidmət keyfiyyətinin yüksəldilməsi, genişzolaqlı internet servislərin ölkəmizin bütün bölgələrində tətbiqi ilə əlaqədar tədbirlərin geniş şəkildə davam etdirilməsi iqtisadiyyatın inkişaf sürətini artıran əsas və aparıcı amillər arasında birinci sıradadır.

Ərzaq müdafiəsinin yüksəldilməsi və fermerlərin fəaliyyətini dəstəkləməkdə və inkişafında informasiya texnologiyalarının xidməti getdikcə daha yüksək qəbul edilmişdir və 2003-2005- ci illər intervalında İnformasiya Cəmiyyəti üzrə Dünya Sammitində qanuni olaraq təsdiq olunmuşdur. Buna kompüterlərdən, internetdən, coğrafi informasiya sistemlərindən istifadə daxildir. E-kənd təsərrüfatı digər sferalarla müqayisədə yeni bir sfera olmasına baxmayaraq, informasiya texnologiyalarından kənd təsərrüfatının inkişafında və yoxsulluğun aradan qaldırılmasındakı iştirakını göz ardı etmək mümkün deyil, çünki , nəticəsi göz qabağındadır.

“Elektron Azərbaycan” Dövlət Proqramının çərçivəsində aqrar sfera ilə bağlı olan bir sıra dövlət orqanları - Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi, Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyətində uyğun inkişafı təmin etmək üçün səylə çalışırlar[38].

Respublikamızda Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi, Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyəti “Elektron Hökumət” Dövlət İnformasiya Sisteminə (EHDİS) qarışaraq Elektron Servislər Portalında müxtəlif formatlı xidmətlər təklif etmişlər. Hər 3 orqan

sayılan servisində, bu servisin təmin edilməsi üçün tələb olunacaq bütün sənədlərin dəqiq adları, prosedurların ardıcılığı, uyğun sənədlərin skan olunmuş formasını təqdim edərək vətəndaşların elektron xidmətdən qərəzsiz və azad istifadəsini təmin edib.

Elektronlaşmayolunda atılan vacib bir təməl kimi Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsində Geoportal və siyasi xəritəsi ilkin test rejimindən keçirilərək istifadəyə verilmişdir.

Kənd Təsərrüfat Nazirliyi, Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi, Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyətində mövcud informasiya ehtiyatlarının tam və şəffaf şəkildə Avtomatlaşdırılması və onların digər qurumların, idarə və müəssisələrin verilənlər bazaları ilə mübadiləsinin təmin edilməsi məqsədə uyğundur.

FƏSİL II. ELEKTRON HÖKÜMƏTİN FORMALAŞMASI

2.1 Layihə haqqında. Layihənin məqsədi

“E-hökumət” layihəsi “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiyaya (2003-2012-ci illər)” əsasən işlənib hazırlanıb və “Elektron Azərbaycan” Dövlət Proqramına əsaslanaraq yaradılır. Layihə informasiya texnologiyalarının genişzolaqlı tətbiqi nəticəsində dövlət qurumlarının iş fəaliyyətinin səmərəliliyinin, sürətinin və şəffaflığının yüksəldilməsini, vətəndaş, biznes sektorları, idarələr həmçinin öz aralarında əlaqələrin sadələşdirilməsinə və sərbəstləşdirilməsinə istiqamətlənmiş fəaliyyəti nəzərdə tutur, vətəndaş-dövlət işçisi münasibətlərinin yeni prizmadanyaradılmasına, şəffaflığına və informasiya ehtiyacının etibarlılığının ödənilməsinə şərait yaradır[28].

Milli Strategiya kommunikasiya texnologiyalarından istifadə edərək , onun keyfiyyətinin yüksəldilməsi sferasında dövlətin uğurlu siyasətini əks etdirir, ən əsas qarşıda duran məqsəd və qarşıda duran vəzifələri, səbəblər və iş fəaliyyətinin ən vacib yönlərini müəyyən edir. Strategiya əsasən ictimaiyyətin istək və arzularını, demokratik dünyanın təcrübəsini nəzərə alır və bununla bərabər ölkənin sürətli inkişafına, demokratik sfera quruculuğuna, ölkəmizin beynəlxalq arenada yüksək səviyyəli qoşulmasına xidmət edir.

Milli Strategiyanın ən əsas vəzifəsi informasiya texnologiyalarından geniş şəkildə istifadə etməklə hökumətin demokratik yüksəlişinə, inkişafına yardımçı olmaq və informasiya bəşəriyyətinə keçidi təmin etməkdir[28].

Milli Strategiyanın qarşıda duran ən əsas məqsəd və vəzifələri ilə tanış olmaq[28]:

- informasiya cəmiyyətinin hüquqi-normativ strukturunun formalaşdırılması və inkişaf təmin edilməsi;
- əhalinin yüksək keyfiyyətli təhsil, mədəni xidmət və sosial-iqtisadi təminatlar al bilməsi üçün yararlı şəraitin qurulması;
- əhalinin və sosial institutların məlumat toplamaq, onu dəyişdirmək, ötürmək və istifadə etmək kimi azadlıq və hüquqlarının təmin edilməsi üçün uyğun şəraitin formalaşdırılması;
- operativ və nəzarət oluna biləcək dövlət idarəetməsi e-hökumətin qurulması, e-ticarətin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi;
- dövlətin sosial-iqtisadi və məntiri potensialının möhkəmləndirilməsi, yüksəldilməsi, informasiya və savada əsaslanan, rəqabətə dözümlü iqtisadiyyatın yaradılması təmin olunması,
- əhalinin keçmişi, maddi və mədəni mirasının qorunması və onun geniş şəkildə yayılması;
- inkişaf edən informasiya vahid mühitinin yaradılması, bütöv milli e-informasiya sferasının qurulması, informasiya servislərinin artırılması;
- dövlətin informasiya tirməməzliyini tam şəkildə təmin olunması;
- ölkənin bəşər e-informasiya məkanına sürətli, şəffaf qoşulması;
- ölkənin “rəqəmsal geriliyinin” mütləq şəkildə aradan qaldırılması[28].

Strategiyanın tətbiqi sayəsində hökumət idarəetməsində şəffaflıq yüksək səviyyədə tam şəkildə təmin olunacaq, mütəmadiyən davam edən siyasi-iqtisadi dirçəlişə nail olunacaq, vətəndaşların həyat tərzini yüksək dərəcədə normallaşacaq, ölkədə bütöv e-informasiya zolağı inkişaf edəcək, hər bir vətəndaş üçün informasiya toplamaq imkanları yaradılacaq və millimənəvi dəyərlər nəzərə alınaraq ölkə bəşər e-informasiya sferasına inteqrasiya olunacaq.

“Azərbaycan Respublikasının İnkişafı üçün İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları üzrə Milli Strategiya”nın tətbiq olunması məqsədilə iyirmi bir oktyabr 2005-ci il tarixində Prezidentin göstərişi ilə “Azərbaycan

Respublikasında rabitə , informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2005-2008-ci illər intervalı üçün Dövlət Proqramı (E-Azərbaycan)” təsdiq edilmişdir. Bu proqramı “E-Azərbaycan” layihəsinin ilkin başlanğıc mərhələsi kimi qəbul etmək mümkündür[35].

Proqramın məqsədi ölkəmizdə informasiya texnologiyalarının formalaşmasını təmin etmək və bu üsullə dövlətimizin inkişafını aminə sevis etmək və bununlada yanaşı İKT-nin formalaşması üzrə Milli Strategiyanın yaradılmasını çalışmaq, təyin olunmuş məqsədlərə, iş fəaliyyət yönlərinə əsasən infrastruktur qurmaq həyata keçirmək idi.

“E-Azərbaycan” layihəsinin ilkin mərhələsinin təmin olunması, keçirilməsi sayəsində gözlənilən nəticələr əldə edilmişdir.

“Azərbaycan Respublikasının İnkişafı üçün İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları üzrə Milli Strategiya”nın həyata keçirilməsi istiqamətlərindən daha bir hökumət layihəsinin qəbul edilməsi zərurəti meydana çıxdığından Prezidentin 2010-cu il on bir avqust tarixindəki sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər intervalı üçün Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Bu layihə “E-Azərbaycan” layihəsinin ikincimərhələsidir[35].

Dövlət proqramı milli strategiyadan bəhrələnən vəzifələrin həyata keçirilməsi, bəşəriyyətin informasiya ixracı və dəyərliservislərinə olan tələbin tam şəkildə ödənilməsidir. Dövlət layihəi sayəsində məqsədlərə çatmaq mümkün olmuşdur. Ölkəmizin birinci peyki “Azərspace 1” peykinin orbitə göndərilməsi, “ASAN xidmət”in qurulması, İKT-nin genişzolaqlı icra olunmasına formalarından biridir.

Layihənin həyata keçirilməsi məqsədlərini qısaca olaraq bir daha nəzərdən keçirək.

- Dövlət qurumlarında vətəşkilatlardamüasir texnologiyalardan istifadəni artırmaq, metod və yolların təkmilləşdirilməsi;

- Dövlət təşkilatlarında fəaliyyətinin keyfiyyətini artırılmaq üçün mühit yaradılması, operativliyin təmin olunması;

- İctimai qərarların qəbul olunmasında əhalinin iştirakına təmin etmək və hökumət qurumları ilə mübadiləni daha sadə, sürətli, əziyyətsiz və uyğun olacaq elektron yollarla yaradılması

Layihənin formalaşdırılmasının əsas yönələri aşağıdakılardan ibarətdir.

- E-hökumətin və onun müştərilərinin iş fəaliyyətini bərabərləşdirmək və təşkil edən hüquqi-normativ bazanın formalaşdırılması;

- E-hökumət infrastrukturunun əsas tərkib hissələrinin qurulması;

- “Bir pəncərə” prinsipi əsaslanaraq e-xidmətlərin həyata keçirilməsi və inkişaf etdirilməsi;

- Dövlət işçilərin, İKT üzrə proqramistlərin hazırlıq səviyyəsinin artırılması;

- E-hökumət strukturunun və informasiyaşəbəkələrinin iş fəaliyyətinin, təhrif olunmasının qarşısınınözl məlumatların mühafizəsinin təmin olunması;

- Vətəndaşlarınkollektivlərinin informasiya texnologiyaları sferasında savadlılıq dərəcəsinin yüksəldilməsi, elektron-hökumət xidmətlərinə çıxışının təmin olunması

2.2 Layihənin infrastrukturunun komponentləri. E- imza

E-hökumət infrastrukturunun əsas komponentləri ilə tanış olaq[26]:

- Dövlət orqanlarının vahid şəbəkə infrastrukturu
- E-hökumət portalı
- E-hökumət şlüzü
- İnformasiya resursları və sistemlərinin dövlət reyestri
- E-imza üzrə milli infrastruktur
- E-sənəd dövriyyəsi üzrə milli infrastruktur (hazırlanmaqdadır)
- E-hökumət verilənlər mərkəzi (data-center) (hazırlanmaqdadır)

Bu komponentlərdən bəziləri ilə daha ətraflı tanış olaq.

E-hökumət portalı : “Elektron hökumət” portalı haqqında Əsasnamə”nin təsdiq edilməsi və elektron servislərin genişləndirilməsi ilə əlaqədar tədbirlər haqqında Prezidentin Fərmanı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini əsas gətirilərək, Azərbaycan Respublikasında dövlət təşkilatlarının elektron servislərindən “bir pəncərə” prinsipi əsaslanaraq istifadənin yaradılması üçün “e-hökumət” portalının formalaşdırılması, elektron xidmətlərin qurulması sektourunda aparılan işlərin faydalılığının artırılması, dövlət təşkilatlarının dahayüksək səviyyəli elektron servislərdən genişzolaqlı istifadə edilməsi səbəsinə görə, “Dövlət orqanlarının elektron servislərin göstərməsinin təşkili sferasında bəzi tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il iyirmi üç may tarixli 429 nömrəli Fərmanına uyğun olaraq təsdiqlənib[19].

İyirminci əsrin ikinci yarısından başlayaraq baş verən hadisələr və əsrin sonuna qalmış yaradılan internet şəbəkəsi, internetin formalaşması və yüksək sürətlə inkişafda olması vətəndaşı əhatə edən sektorlara əhəmiyyətli dərəcədə təsiretməyə başladı. Birinci halda həyata keçirildiyi anda bu mexanizimlərdən sürətli şəkildə inkişafı istehsalçı və istehlakçı vətəndaşlar arasında istərsədə xidmət təklif edən bir təşkilatla fiziki şəxslər arasında informasiya mühitin

yananmasınanümünəvi təsir etmişdir. İnkişaf etmiş müəyyən dövlətlər hökumət ilə ancaq sadə vətəndaşların bu mühitdə mübadilə aparmaları üçün internet şəbəkəsi vasitəsi ilə proqram təminatlarının qurulmasına başlamışlardır. Bununladaəhalinin hər hansı bir dövlət orqanına təşkilatına müraciəti normalda xeyli rəsmi prosedurlara əməl olunmalı idisə, bu işə öz növbəsində hər iki tərəf üçün həm maddi həm mənəvi problemlər yaradırdı. Ancaq yeni informasiya vasitələri sayəsində bu məsələlər sürətli şəkildə aradan qaldırıldı, operativlik təmin olundu və bununlada dünyadövlətləri bu texnologiyalardan istifadə etməyə start göturdülər.

Ölkəmizdəayrı-ayrı dövlət orqanlarında bu sferədə müxtəlif məlumat bazaları və hesablama mərkəzləri mövcud idi. Lakin iyirmi üç-may tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında informasiya vasitələrinin inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər intervalı üçün Dövlət Proqramının (Elektron Azərbaycan)” qəbul edilməsi haqqında Sərəncamı və “Dövlət orqanlarının elektron servislərin göstərməsinin formalaşdırılmasısferasında bəzi tədbirlər haqqında” iyirmi üç may 2011-ci il tarixli Fərmanı ilə yeni informasiyavasitələrinin qarşılıqlı əlaqəsinin əsaslı təməli qoyuldu. Bununlada RİTN proqram dairəsində yeni layihələrə imzaatdı. Bunlardan bəşəriyyətdə ən böyük səsküy doğuran Elektron Hökumət Portalının və Milli Sertifikasiya Xidmətləri Mərkəzinin, E-imzanın yaradılması oldu[24].

Elektron Hökumət Portalı nəyə lazımdır və ümmüiyyətlə o nədir? , istifadə yolları və əsas iş üsulları necədir?

Elektron Hökumət Portalı(E-Goverment) <https://www.e-gov.az> internet saytındaAna dilimizdə, asan qurulmuş interfeysinə malik olan və heç bir maddi ödəniş etmədən xidmət göstərən bir portaldır. Bu saytda indiki zamandaikiyüz otuz altı aktiv elektron servis fəaliyyət göstərməkdədir. Bütün bu xidmətlər ancaq bir pəncərə prinsipinə əsaslanaraq təmin olunur.

Sayta ilk daxil olduğumuz anda“Əsas səhifə” qarşımıza çıxır (Şəkil 2. Elektron Hökumət Portalının əsas səhifəsi).

Xoş gəldiniz, təqdim olunan bütün xidmətlərdən istifadə etmək üçün sistmə daxil olmağınız

QEYDİYYAT PORTALA GİRİŞ

Elektron Hökumət Portalı

Vətəndaş | Sahibkar | Qeyri rezident

157 Çağrı mərkəzi

Günlük zəng sayı: 1

Elektron hökumət | Xəbərlər | Rejestr və aktlar | Elektron imza | Sənədlər | Media | Əlaqə

Ən çox axtarılan xidmətlər: [Mobil cihazların \(IMEI\) kodunun...](#) [Mobil cihazların qeydiyyatından...](#) [Poçt göndərişlərinin icrasının...](#)

Xidmət axtarışı

E-XİDMƏTLƏR SAHƏLƏR ƏN ÇOX İSTİFADƏ EDİLƏN YENİ XİDMƏTLƏR

BÜTÜN XİDMƏTLƏR
Portala inteqrasiya edilmiş bütün elektron xidmətlərin siyahısı

QEYDİYYATSIZ XİDMƏTLƏR
Portala inteqrasiya edilmiş bütün qeydiyyatsız elektron xidmətlərin siyahısı

SAHƏLƏR
Səhələr üzrə qruplaşmış bütün elektron xidmətlərin siyahısı

ELEKTRON ARAYIŞLAR
Elektron arayışlar üzrə qruplaşmış bütün elektron xidmətlərin siyahısı

XÜSUSİ BAZILIQ (LİSENZIYA VERİLMƏSİ)
Lisensiyaların verilməsi üzrə qruplaşmış bütün elektron xidmətlərin siyahısı

YERLİ İCRA HAKİMİYYƏTLƏRİ
Yerli icra hakimiyyəti orqanlarının portala inteqrasiya olunan bütün...

HÖKUMƏT ÖDƏNİŞLƏRİ
Hökumət ödənişləri üzrə qruplaşmış bütün elektron xidmətlərin siyahısı

HƏYAT HADİSƏLƏRİ
Həyat hadisələri üzrə qruplaşmış bütün elektron xidmətlərin siyahısı

MÜRACİƏTLƏR
Qurumlara əid müraciətlər üzrə qruplaşmış bütün elektron xidmətlərin siyahısı

ELEKTRON HÖKUMƏT BÜLLETENİ

ELEKTRON HÖKUMƏT FİKİR BANKI

BÜLLİYİ OLAN ŞƏXSLƏR ÜÇÜN ONLİNE MÜRACİƏT

454 Təsdiq olunmuş xidmətlərin sayı

335 Bunlardan portala inteqrasiya olunmuşlar

482 Dövlət saytlarında olan xidmətlər

419 Portalda olan xidmətlərin sayı

SON XƏBƏRLƏR

Elektron arayışlara vətəndaşların tələbatı artıb
06.10.2015

Rusiya Federasiyasının "Elektron Hökumət" portalı
05.10.2015

"Xalq Bank" ASC vətəndaşlara "Elektron Hökumət" portalı üzərindən xidmət edəcək
02.10.2015

FAYDALI KEÇİDLƏR

Əbəliyi olan şəxslər üçün onlayn müraciət

Keçirilmiş müsabiqələr

Şifrənin bərpası

Ən çox verilən suallar

Xidmət təminatçılarının siyahısı

E-Gov qeydiyyat məntəqələri

Normativ-hüquqi sənədlər

Elektron hökumət haqqında ümumi məlumat

Autentifikasiya vasitələri hansılardır?

Dövlət reyestrləri

E-imzanın alınması proseduru sadələşdirildi

Qanunvericilik

Elektron hökumət xidmətlərinin qısa təhlili

A-dan Z-yə e-xidmətlər

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
RƏZİDENT VƏ YUKSUK
TEKNOLOGİYƏLƏR NAZİRLİYİ

Rəhbər və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi
MƏLUMAT HESABLAMA MƏRKƏZİ

ISƏ İSƏ RIPE MCC

Şəkil 2. Elektron Hökumət Portalının əsas səhifəsi

Saytdakı e-xidmətlər iki hissəyə bölünür:

- 1) Qeydiyyat tələb edən
- 2) Qeydiyyatsız.

Qeydiyyatdan keçmək üçün və istifadəçi daxil olması etmək üçün isə göstərilən dörd üsul təklif olunur. Burada tətbiqinə yenicə başlanılmış RİTN tərəfindən təqdim edilmiş xüsusi elektron imza(<http://www.e-imza.az>) kartlarından

da istifadə etmək mümkündür. Daimi mobil telefonlar, smartfon qurğuların və planşet istifadəçiləri də xüsusilə portalda nəzərə alınmışdır[36].

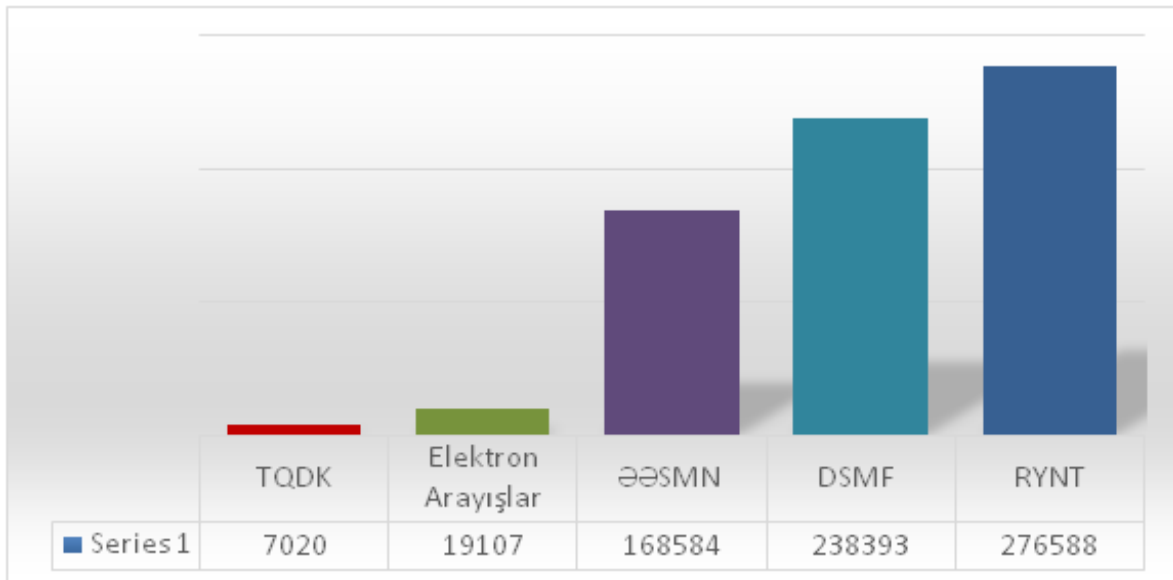
Portalda, dövlət təşkilatları tərəfindən təklif edilmiş bütün xidmətlərlə ətraflı şəkildə tanış ola bilərsiniz[71].

Deyilənə əsasən saytın tamgüvənliyi, müştəri və digər önəmli məlumatlarının güvənliyinin təmin olunması, xalqıninamını yüksəldən əsas amillərdəndir. Bu amil nəzərə alınaraq portalla bağlantı HTTP protokolu köməyi ilə həyata keçirilir və müştəri məlumatları server kompüter xüsusi olaraq yüz iyirmi səkkiz-bitlik alqoritmlə kodlaşdırılmış halda göndərilir. kodlaşdırma, sorğuların ötürülməsi və toplanması zamanı məlumatları güvəntörədə biləcək “3-cü tərəfdən” qoruyur və tam güvensiz olaraq əlaqəni təmin edir.

Ən əsas problem - Elektron hökumət layihəsi dairəsində ən vacib problemlərdən biri əhalini bixəbər hissəsinin məlumatlandırılması, vahid portaldan istifadə üsullarının aşılandırılmasında, təlimlərdə yaranır. Kompüter istifadəçisi olmayan sadə əhalinin köməyinə isə layihənin tərkib hissəsi olan və müxtəlif dövlət təşkilatları tərəfindən paytaxtın müəyyən olunmuş istiqamətlərində quraşdırılmış postterminallar, smartbukslar çatır. Texniki dəstək lazım olduqda isə yüz əlli yeddi telefonu və ya info@e-gov.az e-poçt ünvanı fəaliyyət göstərməkdədir. bununla yanaşı aktiv sosial şəbəkə istifadəçiləri Facebook, Twitter, YouTube kimi aktiv sosial internet şəbəkələrdəki E-hökumət və RİTN ilə bağlı link və keçidlərdən, kanalların servislərindən istifadə edərək online olaraq onları maraqlandıran suallara cavab tapabiləcək, e-imza ilə əlaqədar video dərsləri izləyə də bilərlər.

Trend.az Məlumat Hesablama Mərkəzinə əsasən məlumat verirmişdir ki, müxtəlif yönlərdən əhatə edən otuz xidmətini portala qarşılıqlı əlaqə edən Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi dekabr ayına olan servislərin istifadə sayına əsasən lider olmuşdur. Dekabr ayı ərzində nazirliyin təklif etdiyi servislərin istifadə sayı 276 588-ə qədər yüksələ bilmişdir. Portal üzərindən on üç sosial

servisin vətəndaşlara təqdim edən Dövlət Sosial Müdafiə Fondu isə liderlər sırasında ikinci sırada dayanmışdır. Bunulada, ay ərzində təşkilatın təqdim etdiyi xidmətlərdən 238 393-ə qədər sayda istifadə edilib. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin xidmətlərindən dekabr ayı ərzində 168 584 dəfə olmaqla istifadə edilmişdir. Buna əsasəndə nazirliklər tərəfindən təklif olunan "Əmək müqaviləsi bildirişlərinin uçota alınması və bu haqda işə götürən tərəfə məlumatın verilməsi" servisi hər an aktual olan iqtisadi-sosial yönümlü xidmət olaraq istifadə üsuluna görə mütamadiyyənlə liderlik əldə etmişdir. Saytın işçilərinin sayəsində müəssisələr arasında informasiya ötürülməsi nəticəsində mümkün olmuş elektron sənədlərdən dekabr ayı intervalında xalqa 19 107 dəfədən çox istifadə edilib. İyun-iyul ayları intervalında daha aktual hesab ediləcək TQDK-nın xidmətləri bütün qurumları geridə qoyaraq liderlik etdiyi təqdirdə, dekabr ayı ərzində bu qurumun servislərindən müqayisədə az, ay ərzində 7020 dəfəyə qədər istifadə edilmişdir (Şəkil 3. Dekabr ayında elektron xidmətlərinə görə ilk sırada dayanan qurumlar)[40].

Şəkil 3. Dekabr ayında elektron xidmətlərinə görə ilk sırada dayanan qurumlar

Son illərdə ərzində Respublikamızda Mərkəzi Bankı tərəfindən elektron ödəmə şəbəkələrinin qurulması və inkişafının təmin edilməsi istiqamətində aparılan ardıcıl və davamlı tətbiqlər sayəsində ən müasir mexanizim və proqram

təminatlarına əsaslanaraq struktura malik olacaq Milli Ödəniş Sistemi (MÖS) konsepsiyası yaradılmışdır.

Müasir texnologiya və proqramlara əsaslanan bu sistemlərin formalaşdırılması və istehlakçılara təqdim olunması nəticəsində müştərilərə sistemə bağlı olan maliyyə orqanlarının istənilən ödəniş nöqtəsində komunal xidməti borcları barəsində tam informasiya yığmaq və istənilən ödəmə texnologiyalarının (plastikk kartları, bank pul ötürmələri, internet bançılıq) üsulu ilə ödəniş həyata keçirmək imkanı yaradılmışdır. Şəbəkəyə qoşulmuş istənilən kütləvi servis təşkilatlarının lehinqəbul edilən ödənişlər haqqında məlumatlar otuz saniyə ərzində həmin qurumlara ötürülür. Bu zaman kəsiyində, iştirakçı qurumların daxili informasiya şəbəkəsi ilə quraşdırılmış yüksək səviyyəli məlumat ötürülməsi interfeysinin köməyi ilə bu təşkilatların elektron müştəri bazasında baş verəcək müxtəlifliklər real həyat rejimində mərkəzi məlumat bazasına ötürülür.

Hal-hazırda respublikamızın dövlət sferasında fəaliyyət göstərən "Azərenerji" ASC, "Bakı elektrik şəbəkə" ASC, "Azərsu" ASC, ARDNŞ-in "Azəriqaz" İB, "Azəristilik təchizat" ASC kimi kommunal servisi təşkilatları, Maliyyə, Vergilər, İqtisadiyyat və Sənaye, Fövqəladə Hallar, Daxili İşlər nazirliyləri, Dövlət Sosial Müdafiə Fondu, Dövlət Gömrük Komitəsi və Baş Dövlət Yol Polisi İdarəsi artıq HÖP-ün strukturuna qoşulmuşdur. Bununla yanaşı, kəsilməz telefoniya xidmətləri göstərən "Bakı Telefon Rabitəsi" İB, "Aztelekom" İB və mobil əlaqə operatorlarından "Azercell Telekom" MMC artıq sayta qoşulmuşlar. Layihənin növbəti pillələrində də digər dövlət orqanlarının daxili informasiya şəbəkələrinin yaradılmış strukturu inteqrasiya olunması üçün işlər indiki zamandada davam etdirilir [40].

Bəzi statik məlumatlarla diaqram vasitəsilə tanış olaq. Diaqramlarda maliyyə qurumları (Şəkil 4.) və təşkilatlar üzrə (Şəkil 5.) elektron olaraq ödəniş kartları vasitəsilə aparılmış əməliyyatların həcmi ilə tanış ola bilərik.

Şəkil 4.
Maliyyə qurumları üzrə

Şəkil 5.
Təşkilatlar üzrə

Şəkil 4. Maliyyə qurumları

E- hökumət şlüzü Respublikamızın dövlət orqanları arasındagüvənlikvə sürətli məlumat mübadiləsini həyata keçirmək üçün elektron hökumət şlüzu formalaşdırılmışdır və e-hökumət yaradıcılığında pərakəndə model əsas olaraq götürülmüşdür. Hal-hazırda pərakəndə infrastrukturda mərkəzləşmiş modelə-bulud mexanizminə keçidin əlamətləri müşahidə edilməkdədir. Belə ki, bulud mexanizminin əsas xarakteristikaları informasiyaşəbəkələrinin mərkəzləşməsi, bunula yanaşıda açıq bazaların, proqram təminatının internet sferasında yerləşdirilməsidir. Bu istiqamətdə aparılan biləcək işlərdən biri olaraq RYTN- in himayəsində olan verilənlər bazası mərkəzin yaradılmasının layihələndirilməsi, açıq dövlət məlumatları portalı isə formalaşdırılmışdır[56].

Azərbaycanda e-xidmətlərin keyfiyyət dərəcəsinə birbaşa olaraq təsir edən şəxsi maliyyə informasiyaşəbəkələri müəyyən oblastda inkişaf etsədə, daşınmaz əmlak barəsində verilənlər bazası tam formalaşmamışdır. Maliyyə məlumatları haqqında əsas məlumat bazası olan elektronlaşdırılmış Vergi İdarəetmə Sisteminin məlumatlarından bir neçə dövlət təşkilatları tərəfindən e-xidmətlərə Şəffaflıq

Azərbaycan Korrupsiyaya qarşı Mübarizə İctimai Birliyi göstərilməsi zamanı istifadə edilməkdədir. Bundan əlavə dövlət təşkilatları öz aralarında elektron xidmətlərin təmin edilməsi zamanı elektron məlumat mübadiləsi arxitekturası olan e-hökumət şlüzdən çox məhdudiyətli şəkildə istifadə edirlər[56].

İnformasiya resursları və şəbəkələrinin dövlət reystri: autentik mənbələr– Dövlətin fiziki, hüquqi vətəndaşlara hüquqinormativ münasibətə girdiyi anda ehtiyac duyduğu verilənlərdir. Bu verilənlər dövlət təşkilatları tərəfindən toplanır və böyük hüquqi əhəmiyyətə malik olurlar. Vətəndaşların dövlət reystri, VÖEN, maliyyə hüquqi şəxslərin qeydiyyatı haqqında şəhadətnaməsi, özəlbiznesmenlərin dövlət reystri və başqaları misal olaraq göstərmək olar. E-qaydada e-hökumət reystrlərinin qarşılıqlı inteqrasiyası, məlumat ötürülməsinə imkan verir ki, xalqlar və təşkilatlar öz bazalarını yalnız bir dəfə bir dövlət təşkilatı təqdim etsin və bu məlumatlar isə digər təşkilatlar tərəfindən də istifadə oluna biləcək səviyyədə olsun. Bu andan etibarən vətəndaşın hər dövlət təşkilatına ayrı - ayrılıqda arayışlar təqdim etməyə ehtiyacı qalmasın, əvəzində dövlət orqanı, təşkilatı ehtiyac duyduğu məlumatları (özəl, biznes) uyğun dövlət təşkilatına elektron verilənləri bazadan əldə edə biləcək.

Tərif olunacaq bir hal kimi dəyərləndirmək, sənayenin bütün sahələrində uğurları gün keçdikcə artan müstəqil respublikamızın informasiya-kommunikasiya mexanikası sferasındakı nailiyyətləri də günbəgündə müəyyən sürətlə artmaqdadır və bu gün ölkəmizdə, regionlarda və dünyada texnologiyalar üzrə ən qabaqcıl və müasir texnologiyaların tətbiqi və inkişaf etdirilməsi sferasında mühüm sözsahibinə çevrilməkdədir. Heydər Əliyevin bu sferanın inkişafına daimi olaraq diqqət və qayğı göstərməsi bu gün üçün də bu şərəfli yolu ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurlu şəkildə davam etdirilməsi bu sektorun inkişafına vacib mühit yaratmaqla ekvivalent, ictimaiyyətdə də bu sferaya xüsusi maraq doğurmuşdur. Prezidentin uyğun Fərmanı ilə 2013-cü ilin İKT ili elan edilməsi də bu diqqətin əsali nümunəsidir. “E-hökumət” layihəsinin inkişaf etdirilməsi, vətəndaşlara göstərilən elektron servislərin sayının və keyfiyyətinin

yüksəldilməsi, “ASAN xidmət” mərkəzlərinin əhatə dairəsini genişləndirilməsi və s. İKT sferasında aparılan əsas tədbirlər sırasındadır. Ölkənin İKT siyasəti üzrə inkişaf etməkdə olan pilləsinin həyata keçirilməsində isə təbii olaraq əsas rol RİTN-ə məxsusdur[56].

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət reyestrləri “Elektron hökumət” layihəsinin tərkib hissəsi hesab edilir və bu “Elektron hökumət saytıbarəsində Əsasnamə”nin qəbul edilməsi və elektron servislərin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi ilə əlqədar tədbirlər haqqında Prezidentin 5 fevral 2013-cü il tarixli Fərmanında öz təsdiqini tapmışdır[56].

Dövlət reyestrləri üzrə proqram təminatı hazırlanarkən bəşəriyyətin bir çox öndə gedən, inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsi ilə yaxından tanış olunmuş, araşdırılmış və dəqiqliklə demək olar ki, dövlət reyestrlərinin iş faliyyəti ilə əlaqəli asadalanmış proseslərin tətbiq olunması, tənziplənməsi mümkün olacaqdır[56]:

- Dövlət informasiya anbarının və şəbəkələrinin audit u çotunun və mütamadiyyə n yoxlanmasının aparılması;

- Dövlət informasiya anbarının və şəbəkələrinin, onların proqram təminatı və mühafizə metodları, yolları ilə birlikdə informasiya şəbəkələrinin layihələndirilməsi, qurulması və istehlakının inteqrasiyası;

- Milli informasiya müstəvisinin formalaşdırılması tədbirlərinin, və həmçinin mövcud və yenidən olaraq yaradılan informasiya anbarının və şəbəkələrinin inteqrasiya və uyğunlaşdırma texnologiyalarının tam, aktual və qərəzsiz məlumatlarla şəffaf şəkildə təmin edilməsi;

- Dövlət informasiya anbarının və şəbəkələrinin dövlət reyestri ilə informasiya verilənlərinin lokal reyestrləri arasında informasiya paylaşılması, sorğu-arayışların istiqamətləri seçilməsi yolunda işlərinə dəstək verilməsi;

- İnformasiyalaşdırma sferasında bölgülərin və program-aparat həllərin inteqrasiya olunması;

- İnformasiya anbarının yaradılmasında qanunsuzluq və təkrarlanmanın qarşısının alınması üçün, habelə bu sferada qərəzsizliyin təmin olunması;

- Dövlət informasiya anbarının və şəbəkələrinin layihələndirilməsi və istifadəsinin faydalılığının qiymətləndirilməsi;

- İnformasiya sferasına keçid üzrə dövlət servislərinin və elektron xidmətlərin həyata keçirilməsi üzrə layihələrin həyata keçirilməsinə dəstək verilməsi[41];

- İnformasiya anbarını quran və onlardan istifadə edən istehlakçılar arasında təcrübə inteqrasiyası üçün şəraitin yaradılması, ən qabaqcıl mexanizmlərin tətbiqinin stimullaşdırılması[41];

- İnformasiya əldə olunması və şəxsi məlumatların güvənliyinin təmin edilməsi sferasında əhəlinin hüquqlarının təmin olunması və s.

Bununla yanaşı demək olar ki, dövlət reyestrlərinin formalaşdırılması və idarə olunması zamanı aşağıdakı qaydalarla təmin olunması mütləq olaraq vacibdir və bu qanunauyğunluqlar daima diqqət mərkəzində olmalıdır[41]:

- Mövcud qanunvericiliyin uyğun tələblərinə riayət edilməsi;

- İnformasiyalaşdırma sferasında ənənəvi maraqların və dövlət siyasətinin formalaşdırılması üzrə fəaliyyətin inteqrasiyasında iştirak edilməsi;

- İnformasiya aktuallığının və güvənliyinin təmin edilməsi;

- Səlahiyyət və məsuliyyət bölgüsünün təyin edilməsi və həyata keçirilməsinin təmin edilməsi;

- Reyestrin proqram-aparat komponentlərinin dəyişdiriləbilən və miqyaslılıq imkanlarının təmin olunması;

- Reyestrin normal iş fəaliyyətinin təmin edilməsi;

- Reyestrə metodiki baza, informasiya-lingvistikası, proqram-aparat köməyinin təmin olunması;

- Reyestrə daxil olunmuş informasiyaverilənləri barədə sənədli anbarın yaradılması və saxlanması;

- Reyestrə haqqında məlumat daxil edilmiş informasiyabazası haqqında statistik məlumatların və analitik hesabatların təqdim olunması;

- Reyestrin informasiyasaytının layihələndirilməsi və aktuallaşdırılması;

- Reyestrin ardıcıl olaraq işləməsi və informasiyagüvənliyinin təmin olunması.

Qanunvericiliyə əsasən, yeni təchiz i olunan, quruluşunda müəyyən təzəliklər vasitəsi ilə həyata keçirilən, iş fəaliyyəti sonlandırılan informasiyalar haqqında məlumatların Reyestrlərə daxil olunması və yamüəyyəndəyişikliklərin təmin edilməsi üçün lazım olan sənədlərə müraciət edən tərəfindən üç həftədən gec olmamaq şərti ilə reyestrinoperatoruna – RİTN-ə təqdim edilməlidir. “Özəl məlumatlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul olunmasına qədər mövcud olmuş Qanunun tələblərinə cavab verən özəl məlumatlarda informasiyaşəbəkələrinin dövlət qeydiyyatından keçirilməsidə şərtsiz məcburidir.

Bununlada, Nazirlər Kabinetinin on yeddi dekabr 2010-cu il tarixli iki yüz otuz yeddi nömrəli qərarı ilə qəbul olunmuş “Dövlət qeydiyyatına alınması tələb olunmayan özəl məlumatların informasiya sistemləri”nin maddələrinə uyğun olaraq, tərkibində min və daha çox istehlakçı barədə özəl məlumatlar olan informasiya sistemləri məcburi qaydada dövlət qeydiyyatına alınmalıdır və “Özəl

məlumatlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, dövlət qeydiyyatına alınmayan informasiya sistemlərində özəl məlumatların yığılması, yadda saxlanması, paylaşılması və emal edilməsi qanundan kənar hesab olunur.

Bununla bağlı olaraq, hüquqlarından olan dövlət informasiyalarını və şəbəkələrinin dövlət qeydiyyatına alınması və reyestrə daxil olunması dan irəli gələrək RİTN tərəfindən ilk öncə bütün dövlət təşkilatlarına i müraciətlər göndərilmişdir. Orqanların səlahiyyətli nümayəndələri e-imza və ya RİTN tərəfindən təqdim olunan kod-şifrədən istifadə olunmaqla, səlahiyyətlərində olan informasiya anbarları və şəbəkələri üzrə müraciət blankını və qeydiyyat formunu xüsusi yaradılmış online program vasitəsi ilə birbaşa olaraq sistemə daxil etməli, və yaxud da kağız və ya e-daşıyıcılarda və ya e-mail vasitəsilə MHM-ə göndərə bilərlər [41].

Üzülərək qeyd etmək olarki, inkişaf etdirilən bu və digər genişzolaqlı tədbirlərin qurulmasına baxmayaraq, bu zamanadək bir çox dövlət və qeyri-dövlət təşkilatları hələ də RİTN-ə müraciətlər blankını daxil olmamışdır.

İnformasiya ehtiyalarının və sistemlərinin səlahiyyətçiləri bilməlidirlər ki, “Özəl məlumatların informasiya sistemlərinin dövlət qeydiyyatına daxil edilməsi və ya dövlət qeydiyyatının silinməsi Qaydaları”nın 1.4-cü bəndinə əsasən, "Özəl məlumatlar haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 3.2-ci bəndində nəzərdə tutulmuş hadiesələr ayrıcalıq təşkil etməklə, dövlət qeydiyyatından alınmayan İnformasiya Sistemlərində özəl məlumatların toplanması və emal edilməsi qeyri-qanuni hesab olunmaqdadır. Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsində özəl informasiya barəsində qanunvericiliklə dövlət qeydiyyatı tələb edilən, ancaq dövlət reyestrindən keçməyən informasiya sistemində özəl məlumatların yığılmasına və ya emal edilməsinə, paylaşılmasına görə uyğun cəza tədbirləri tətbiq edilməlidir. Bu cəza tədbirləri tətbiq olunmadığı üçün əksər təşkilatlar tam şəkildə

sərbəst olduqlarınagörə qeydiyyatdan keçmirlər. Bu barədə “Elektron hökumət” portalının Reyestrlər bölməsində elan da verilmişdir[41].

Sistemdən istifadə səlahiyyətlərinə uyğun olaraq, müştərilər 3 hissəyə bölünür:

- Mülkiyyətçi
- Kargüzar
- Administrator

Mülkiyyətçilərin qeydiyyata daxil edilməsi və haqqında sistemə özləri tərəfindən daxil edilməsi prosesləri verilmişsirasıyla həyata keçirilir:

1) Səlahiyyətlişəxslər özəl kod və şifrə almaq üçün RİTN-NİN Məlumat Hesablama Mərkəzinə (bundan sonra – MHM) rəsmi sorğu göndərir;

2) Həmin sorğuya əsasən səlahiyyətli tərəf MHM tərəfindən özəl kod və şifrə ilə təmin olunurlar;

3) Mülkiyyətçinin etibar etdiyi (etibarnamə verdiyi) nümayəndəsinə e-imzavasitəsi təqdim edilirvə həmin e-imza kartı MHM-də qeydiyyata alınır.

4) Mülkiyyətçi sistemə qeydiyyata alınmış e-imza kartı və yaxüsusi parol və şifrə ilə daxil edilərəkuyğunhissədə müraciət blankını və qeydiyyat formunu doldurur;

5) Təşkilatlar “Normativ hüquqi sənədlər” hissəsinə daxil olmaqla müraciət sorğularını və qeydiyyat kartlarının blanklarını öz şəxsi miraslarına kompüterlərinə köçürərək, dolduqdan sonra və təsdiq edərək rəsmi sürətdəMHM-ə göndərə də bilərlər.

Mülkiyyətçi, özünün rəsmi müraciəti əsasında MHM-in səlahiyyətli işçisivasitəsilə sistemə daxil edilmiş verilənlərdə səhv və qanunsuzluqları aşkar etdikdə, bu haqda avtomatik olaraq MHM-ə məlumat göndərir.

Mülkiyyətçi sistemdən özəl istifadə edərək:

- a) uyğun normativ sənədlərə baxa bilər;
- b) müraciət formasını və qeydiyyat blanklarını “Microsoft Office Word Document” fayl formunda internetdən öz şəxsi mülkiyyəti olan kompüterinə endirə bilər;
- c) müraciət formasını və qeydiyyat blankını dəyişmədən sistemə daxil edərlər;
- d) Administrator tərəfindən qeydə alınmış verilənləri nəzərə alaraq yenidən müraciət blankına və qeydiyyat formunu doldura bilər;
- e) müraciət ərizələrinin doldurma qaydaları ilə tanış ola bilər;
- f) Reyestrlərdə qabaqcadan qeydiyyata alınmış verilənlər ilə tanış ola biləcəklər.

Kargüzar MHM-in göstərilən funksiyaları tətbiq edən bir və ya bir neçə operator işçi ola bilər:

- a) bir iş günü ərzində daimi olaraq 2 dəfədən az olmayaraq sistemə yenidən daxil edilmiş müraciət ərizələrini daimi yoxlayırlar, əgər yeni müraciət daxil olmuşdursa onu uyğun olaraq qeydiyyatdan keçirir.
- b) Qeydiyyat zamanı sorğu ərizəsinə MHM-in ümumi kargüzarlıq sistemində uyğun olaraq qeydiyyat nömrəsi verilir, daxil olma tarixi isə elektron olaraq yazılır.

c) Sonra müraciətərizəsini və uyğun qeydiyyat kartını kağız üzərində çap olunur və buna baxılması üçün MHM-in müdiriyyəti tərəfində təqdim edir.

d) Uyğun əlavə və düzəlişlərin edilməsi məqsədilə idarəçi tərəfindən səlahiyyətli tərəfə geri göndərilməsi müraciət ərizəsi növbəti dəfə daxil olduqda, ona yeni qeydiyyat daxil olma i nömrəsi verilir.

e) Daxil olmuş müraciətlərin nəzərdə alınmış müddətdə icraedilməsi ümumi nəzarəti həyata keçirir.

f) Əlavə olaraq müraciət blanklarının qeydiyyatı və doldurulmasına nəzarət uyğun kitabda və ya kompüterdə aparılır.

Administrator kargüzar tərəfindən qeydiyyat alınmış sorğuları sistemdə İdarəçilər üçün ayrılmış hissədə online olaraq əks etdirilir və qeydiyyat alınmış müraciət blanklarında “Dövlət informasiya ehtiyatlarının reyestrinin aparılması qaydaları haqqında Əsasnamə”də və həmçinin “Özəl məlumatların informasiya sistemlərinin dövlət qeydiyyatına alınması və dövlət qeydiyyatının ləğv edilməsi Qaydalar”da nəzərdə tutulmuş zaman intervalında Administrator tərəfindən baxılır və uyğun qərar qəbul edilir. Bu qərarlaral tanış olaq:

a) Müraciət təsdiq edilir və həmin andan etibarən məlumat avtomatik olaraq uyğun reyestrə daxil (düzəliş, ləğv) edilir. Bu zaman reyestrdə yerləşdirilmiş məlumat barədə avtomatik olaraq reyestrdən çıxarış formalaşır. Çıxarışın alınması barədə həm sistemdə məlumat yerləşdirilir, həm də şəxsin e-poçt ünvanına məktub göndərilir.

Bu zaman çıxarış vərəqi çap edilərək və MHM-in direktoru tərəfindən möhürlənərək şəxsin səlahiyyətli nümayəndəsinə təqdim olunur [41].

b) Təqdim edilən verilənlərə dair qeydlər yazılmaqla əlavə və düzəlişlərin aparılması üçün səlahiyyətli şəxsə geri verilir və bu haqda mülkiyyətçinin e-poçt ünvanına sorğu göndərilir.

Bu vaxt ərzində, müraciət blankının və qeydiyyat formu üzrə Administrator tərəfindən düzəliş edilən qeydləri müraciəti göndərən şəxs sistemdə görür. Mülkiyyətçi şəxsən özü həmin qeydlər üzrə lazımi dəyişiklikləri apardıqdan sonra müraciət təkrarən göndərilir, kargüzar tərəfindən həmin müraciət yeni hesab ilə qeydiyyat alınır və baxılması üçün Administratora göndərilir.

c) Təqdim olunan verilənlər “Dövlət informasiyaverilənlərinin reyestrinin alınması qaydaları barəsindəki Əsasnamə”nin, “Özəl məlumatların informasiyaşəbəkələrində bazalarında dövlət qeydiyyatın alınması və dövlət qeydiyyatından silinməsi Qaydaları”nın və uyğun qanunvericiliyin istəklərinə cavab vermədikdə və yataq və həqiqi olmaması barəsində məlumatın reyestrə daxil edilməsindən imtina edilmiş olur.

Bu andan etibarən imtinanın səbəbləri bazada əks olunur və səlahiyyətli şəxsin epoçt ünvanına sorğu yönləndirilir

Ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən bütün dövlət və qeyri-dövlət təşkilatları mülkiyyətlərində olan informasiya ehtiyatlarının və özəl verilənlərini informasiya bazalarının qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət reyestrlərində qeydiyyatın keçirilməsi üçün nazirlik tərəfindən mütəmadiyə uyğun tədbirlər, islahatlar həyata keçirilir. Qeyd edirik ki, bu proses daima nəzarətdə saxlanılır və zərurət yarandığı hallarda cərimələr tətbiq olunmaqla yanaşı qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər uyğun tədbirlər də görülür.

E-imzanın global mühitdə başlıca funksiyası və hüquqları ilə ətraflı şəkildə tanış olaq. Kompüter mexanizmlərinin sürətli inkişaf etməkdə olduğu cəmiyyətdə informasiya güvənliyi məsələsi getdikcə daha güclü məsələ kimi ortaya çıxmışdır. Məlumat inteqrasiyası ərzində ötürülən informasiyanın güvənliyinin qorunması çox mühüm məsələdir. Dövlət qurumlarının ilə müxtəlif əməliyyatlar təmin edən əhəlinin şəxsi məlumatlarının 3-cü tərəfin ələ keçməməsi üçün güvənli şəbəkələr getdikcə daha çox genişlənilir. Bundan əlavə e-əməliyyatların

formalaşdırılması zamanı əhalinin kimliyinin ayırd edilə bilməsi də güvənlik qədər mühüm məsələdir. Bütün qeyd oluna səbəblərə əsasən e-imzanın zəruriliyini ortayaqoyur[37].

Elektron imza ideyası iyirminci əsrin yetmişinci-səksəninci illərdə meydana çıxır və əsasmahiyyəti informasiyanı hazırlayan şəxsin dəqiqliyinin yoxlanılması və üçüncü hissəsində bu informasiyanı quranfərdi müəyyən etməsinə imkan yaratmış olacaqdır[42].

İndiki zamanda e-imzanı istifadə edən dövlətlər digərləri ilə müqayisədə dahada inkişaf etmiş hesab olunmuşlar və bunula yanaşı belə dövlətlərdə inkişaf dinamik olur.

Iyirmi birinci əsrdə e-hökumətin əsas simvollarından hesab edilən e-imza ölkəmizdə də uğurlayayılmaktadır. “E-imza və esənəd haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu təsdiq edildikdən dərhal sonra “e-imza”nın tətbiq edilməsi mərkəzi icra orqanı kimi Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinə tapşırıldı[42].

Müvafiq qanunverciliyə əsasən Azərbaycan Respublikasında e-imzadan istifadənin qarşılınması səbəbi ilə Açıq Açar İnfrastrukturunun (PKİ) qurulmuşdur. Belə bir infrastruktur dövlətin siyasi-qtisadi sektrolarında, xalqın əlaqələrində e-imzadan istifadə edilməsinə şərait yaratmış olacaq və yeni-yeni İKT layihələrdən istifadəçilərin dəqiqləşdirilməsinə, göndərişlərin güvənliyi ilə bağlı hadisələrin həllinə xidmət etmiş olacaqdır. Yaradılmış Milli Sertifikat Xidmətləri Mərkəzi (SXM) ölkədə digər sertifikasiya xidmətləri mərkəzlərinin fəaliyyətin idarə etmiş olacaqdır.

Layihənin məqsədi - dünya ölkələrində SXM-lərin fəaliyyətinin təşkili üçün təşkilati, aparat və texnoloji şəraitin yaradılması.

Respublikamızda dövlət hakimiyyəti orqanlarında e-imzanın istifadəsini təşkil etmək üçün bu əhatədə SXM-in təşkili və fəaliyyətinin qurulması.

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları və biznes təşkilatları tərəfindən eimzanın istifadəsini təmin etmək üçün müvafiq SXM-in fəaliyyətinin yaradılması.

Azərbaycan Respublikasında Milli Mərkəzlər Sistemində daxil olan mərkəzlərlə xarici dövlətlərdə yerləşən mərkəzlər arasında qarşılıqlı inteqrasiyanı tənzimləmək.

SXM-in tərkib hissələri - yaradılacaq Açıq Açar İnfrastrukturunu iyerarxik struktura malikdir. Ali Sertifikasiya Xidməti Mərkəzi bu iyerarxiyanın kökündə dayanır və yaradılacaq digər mərkəzlərin fəaliyyəti üçün vacib olan elektron imza sertifikatlarını dərc edir və reyestrini aparır. İyerarxiyanın növbəti səviyyəsində eyni hüquqlu Hakimiyyət orqanları mərkəzi, Ehökumət mərkəzi və yaradıla biləcək digər mərkəzlər yerləşir.

Ali Mərkəz - Ali Mərkəzin funksiyalarına milli sistemə daxil edilmiş mərkəzlərə sertifikatların verilməsi və onların idarə olunması, həmçinin mərkəzlərin fəaliyyətinin təmin edilməsi ilə bağlı siyasətin təyin edilməsi daxildir.

Hakimiyyət Orqanları Mərkəzi - bu mərkəzin funksiyalarına dövlət hakimiyyəti orqanlarında e-imzadan istifadənin təmin edilməsi üçün istifadəçilərə sertifikatların verilməsi aiddir.

Vətəndaşlara şəffaf şəkildə e-imza xidmətlərini müəyyən etmək, həmçinin onları əlaqələndirən sualları qəbul etmək məqsədilə Mərkəzin operatorları tərəfindən www.e-imza.az saytı hazırlanmışdır. Saytın köməyi ilə vətəndaşlar Mərkəzin iş fəaliyyəti ilə bərabər, e-imzadan istifadə üsulları, şəxsi sertifikatları barəsində hər tərəfli məlumat əldə edə bilərlər.

E-imzanın məzmunu. Elektron şəraitdə rəsmi və kommersiya əməliyyatlarını artırması ilə güvənlik və tanınması problemləri ortaya çıxmışdır. Belə problemləri aradan qaldırmaq istiqamətində aparat və hüquqi-normativ sistemin yaradılması və qorunması səbəbi ilə qaydalara əməl edilməsi vəzifəsi dövlətin aiddir.

İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyalarının, əsasən də İnternetin istehlakı

indiki zamandadünyada, həmçinin Respublikamızda çox geniş şəkildə yayılıb. Bu məşhurluq səbəbində İnternetdən elmi işlərdən dövlət qulluğuna, kitabxanalardan AVM, maşın bank əməliyyatları da daxil olmaqla bir çox sektorlardan məlumat toplamaq və servisdən faydalanırlar [42].

Kompüter texnikası və internetin köməkliyi ilə elektron şəraitdə aparılan əməliyyatların artması ilə birlikdə, aparılan işlərin güvənliyi və işi icra edən şəxsin həqiqətən özü olub-olmadığı problemlər meydana olmuş olur. Ümumiyyətlə ticarətin və rəsmi əməliyyatların avtomatik mühitə aparılma bilməsi üçün istehlakçılara açıq şəbəkə bazasına güvənməsini təmin etmə istiqamətindəki aparat və hüquqi-normativ qanunların dövlət tərəfindən icra edilməsi zərurətini doğurub. İşdə şəxslər arasında mübadiləsi aparılan məlumatın gizliliyini, bütövlüyünü və tərəflərin şəxsiyyətlərinin doğruluğunu təmin etmək məqsədiylə qurulmuş olan bu yeni texniki və hüquqi infrastruktur qısaca "Elektron İmza" olaraq adlandırılmışdır.

E-imza sənədi göndərən vətəndaşın kimliyinin identifikasiyası məqsədilə üçün olunur. Bununlada, sənədin e-imzanın sahibi olan dəqiq şəxs tərəfindən və sənəddə hər hansı bir dəyişiklik etmədən alıcıya göndərilməsinə zəmanət verilir. E-imza və yaxud rəqəm imzakarandaşla kağız yazılan bildiyimiz imzadan heçdə fərqli deyil. Yəni hüquqi baxımdan eyni nəticəni doğurmuş olurlar. Aralarındakı tək fərq birinin kağız üzərində, digərinin elektron mühitdə olmasıdır. E-imza – Elektron şəraitdəki yazışmalara əlavə, yazını göndərən şəxsiyyətini və göndərilən yazının ötürülməsi zamanı həqiqiliyin pozulmadığını göstərən bir vasitədir [32].

E-imza istənilən növ elektron səs, simvol və ya proqramı əhatə edən və istifadə edildiyi mexanizmada müstəqil bir termin kimi istifadə olduğundan bir üst anlayış olaraq qəbul olunmaqdadır. Yuxarıda ifadə edilən e-imza tərifləri bütünləşdirsək, e-imza "imzalanan vasitənin doğruluğunu, güvənliyini, tamlığını və imzalayana aid olduğunu ortaya qoyur və qələmlə çəkilən imza ilə ekvivalentdir. E-imza anlayışına sadə imzaların brauzerdən keçirilmiş halı olan rəqəmsallaşdırılmış imzaları, barmaqizi və yaxud səs kimi biometrik vasitələr

tərkibli avtomatik imzaları və yaxudda məlumatın tamlığını və tərəflərin şəxsiyyətlərinin həqiqiliyini təmin edən rəqəmli imzalar aiddir. Yaxın gələcək zamanda e-imzanın əvəzinə barmaq izi, səs kimi biometrik xüsusiyyətlərə sahib imzalaralacağıq[42].

E-imzanın istifadə edilməsi və qanun çərçivəsində tanınması üçün lazım olan vasitəni ənənəvi dövlət bazasını meydana gətirir. Mexanizmanın inkişafı, məlumat toplanması və saxlanılan verilənləri bölüşməyi asanlaşdıraraq sürətləndirmiş olur. E-sistemdə yazı, səsbiometrik vasitə rəqəmsal formayasalınaraq saxlanmaqdadır. Bu hüquq vasitələrdən istifadə edən vətəndaş və təşkilatların informasiya mübadiləsi də dəyişir. Bu dəyişim nəticəsində, ictimai və sosial, iqtisadi həyatda məlumat bəşəriyyətinə və bilgilər əsaslı iqtisadiyyata keçidi sürətləndirir. Qlobal informasi cəmiyyəti, iqtisadiyyatın genişzolaqlı inkişafı və ən əsası əhatə dairəsinin genişlənməsi nəticəsində qaynaqların məhsuldar istifadə olunması üçün bütün dövlətlərdə məlumat strukturunun və informasiyasistemlərinin qurulmasını vacib bir hal edir. "Elektron Dövlət" və "Elektron İmza" sistemlərinin mexanizmlərin inkişafıyla bağlı özü ilə bərabərində gətirdiyi rahatlıqları ictimai rəhbərliyə göndərilməsiyönündən çox əhəmiyyətli faktlar olaraq qarşımıza çıxmışdır. E-imzae-dövlətin ayrılmaz bir hissəsidir.

E-imzadan istifadənin bir çox müsbət cəhətləri yönləri mövcuddur və onları tanımaq[32]:

1. Vaxta qənaət olunması: Kağız formatında olan sənədlərin müxtəlif vasitələrlə ötürülməsi müəyyən vaxt tələb olunur. Eimza ilə aparılan əməliyyatları isə müxtəlif sənədlərin anında imzalanmasını mümkün etmişdir və coğrafi zoonanlayışını yox olmasına səbəb olmuşdur.
2. Çatdırılma xərci: poçt servisləri və kuryer köməyi ilə ötürülən kağız forumlardan fərqli olaraq, e-sənədlərin paylanması daha rahat və ucuz başa gəlir. Həmçinin demək lazımdır ki, ölkəmizdə tətbiq olunan e-imza vasitəsinin qiyməti yerli əhali üçün iyirmibeş manat təşkil edir və onun zəmanət müddəti üç il olaraq qərarlaşdırılmışdır.

3. Güvənlikaspekti: E-imzadan istifadə olunan e-sənədlərin ötürülməsində sənəddə dəyişikliklər etmək, onu oxumaq və ya məhv etmək və başqa risklər aşağı düşmüş olur.
4. Vaxt möhürü: E-imza ilə formaların nə zaman təsdiqləndiyini dəqiq olaraq müəyyən edir.
5. Saxtakarlığın qarşısının alınması: E-imzaheç bir halda təqlid edilə və ya kopyalana bilməz.
6. İnkərolunmazlıq: Elektron sənədi e-imza ilə təsdiqlənməsi şəxsi imza edən tərəf kimi təyin olunur və bundan sonra təbii olaraq inkar edilməsi mümkün olmamışdır.

E-imzanın tipləri—ənənəvi dövlətin təşkilatları və quruluşlarının, mexanizmlərinininformalaşmasıilə bərabər elektron sferada daxalqa xidmət etməyə başlaması danılmaz bir haldır. Bununlada əhalinin öhdəsinə verilən həmçinin e-dövlət kimi tanınmış bu bazadavar olan formalar e-imzayla təsdiqlənir. Elektron imzanında nəm imza kimi biri növü var. Onlarla tanış olaq[42]:

1) "Kor İmza" – fərdinhər hansı sənədin mahiyyətini bilmədən imzalamasına imkan yaradan rəqəmsal imzaformasına deyilir. Belə imzanın sonunda gözləniləməz hallarla qarşılaşılmaq qaçılmaz haldır.

2) "Tələ İmza" – qanun çərçivəsindən kənarçəkilən imzanın plagiat olub olmamasını sübut etməyə yaralı rəqəmsal imzafomasıdır.

3) "Vəkalət İmzası" – e-imzaatacaq şəxs, öz gizli parolunuaçmadan bir başqa şəxsin imzasını istehlak etmə haqqı verən rəqəmsal imza formasıdır.

4) "İnkə Edilə Bilməyən İmza" isə rəqəmsal imzaların kopyalanmasının qarşısını almaq üçün imzanı atanın razılığı olmadan doğruluğu sübut ediləbilməyən "Rəqəmsal İmza"[42].

E-İmzanın tətbiq sahələri - E-imza,güvənlikdənəfərdigüvənliyi e-ticarətdən tele-ticarət dədaxil olmaqla bir çox qərəzsizlik tələb edən sektorlarda da tətbiq edilməkdədir. E-imzanın istənilənqurum, maliyyə təşkilatları hissəsinəmalik sığorta şirkətləri, ictimai təşkilatlar, holdinqlər, idarələr və bir çox ünsiyyət və informasiyagüvənliyinə ehtiyacı olan qurumlarbirinci olmaqla orta və uzun

zamanlı məşhur sektor qura biləcəyi ifadə olunmaqdadır. İstər ictimai istərsədə fərdiolabiləcək e–imza tətbiqləri arasında olansahələr aşağıdakılardır [42]:

1) Qurumiçi – Qurumlararası mübadilələr: imtahan qeydiyyatı, fərdi nəqliyyatların sifarişi, bilet alqı-satqısı, işləri, qurumlararası integrasiya, hərtəfəli güvənlilik təminatları, tibbi sığortaları, qurumlararası hüquqi-normativ mənbə doğuran əlaqələr, e-ödənişlər, e-səs vermək və bu kimi bir sıra fəaliyyətlər[42].

2) Ticarət sferasındakı fəaliyyətlər: Bankçılıq və investisiya bazarı əməliyyatları, sənədsiz elektron ofislər, e-saziş, e-servis, e-ödəmə, tele-ödəmə, qismət oyunları, alıcı iradları, qaytarma vaxt intervalı kimi tədbirlər[42].

Busferalardakı elektron servislər sayəsində nəticəsindən asılı olmayaraq müəyyən zaman kəsiyində istehlakçı tərəfinə göndərilməkdədir. İstehlakçı qısa zamanda sualınahəllini tapdığı üçündə e – imzanın faydalarının istifadəsini artıraraq həyatının bir bölməsi halına gətirəcəkdir [42].

Elektron İmzanın bir sıra müsbət və mənfi cəhətləri də vardır - E – İmza, müsbət və mənfi yönləri ilə göz önünə gətirilmiş. Bununla elektron bazaya, elektron hökumət və elektron qurumların prizmasından baxıldığından hər bir yaxşı cəhətin bir pis yönünün də olmasını inkar etmək mümkün deyildir. Bununlada e–imzanın istifadə dairəsinin müsbət və mənfi çox cəhətləri vardır. Göstəriləcəyi kimi bir neçə sferaya aid faydalı və faydasız xarakteristikalarının mövcudluğundan, fərqləndirmə aparılmadan nümunələr gətərilməkdədir[42].

Məktubun məxfiliyini təmin etmək, baza təhlükəsizliyini təmin etmək və boynundan ata bilməmə kimi cəhətləri məsələləri e – imza, digər bir yöndəndə güvənliyi təmin, digər bir yöndən də fəaliyyətin sürətini, operativliyini və zamanətliliyini artırır. Bununlada e-imza, e-dövləti və alqı-satqını daha funksional, rahat və dahə güvənli təmin etmə kimi ənənəvi faydalarından internetdən istifadə etməklə əməliyyat edən şəxslərə baxıldığındə real həyatdakı ilə virtual aləmdəki tərəfləri şəxsiyyəti üst-üstə düşür[42].

E – imzanın gündəlik həyatımızda yaratdığı ən vacib yeniliklərdən biri də əslində bütün dünyadəvlətlərində tənzimləmələrin e-imzayaverdikləri hüquqi-normativ dəyərlə əlaqəlidir. Bununlada, məlum olan ən dəqiq e–imza, nəm

imzaekvivalent qanuni səbəblər sərgiləyərək, yarana biləcək hər hansı bir qanuna uyğunsuzluqda əsaslı səbəb gətirməklə zəmanətdir. Bu hüquqi səbəbin köməkliyi ilə artıq "Sənədsiz Bir Dünya"-ya tamamilə daxil olunmuşdur desək yanlış olardı. Göndərilən hər bir e-poçt, göndərilən hər bir faylın, yazılan hər bir formanın və ya formatın bu anadan etibarən nə olar nə olmaz deyərək bir kserisinalı şkaflarda saxlamaq artıq geridə qaldı və e-imzalı məlumatların arxivlənməsində də maniyə olmayacaqdır. Bu halda, vərəq, vaxt, məkan itgisi və mətbəəçilik israfçılığı xeyli dərəcədə azaldacaqdır[42].

Bununlada, e-imza e-hökumətin vacib cəhətlərindən biri kimi elektron sənəd mübadiləsində özünə məxsus yer tutmaqdadır və bu xidmətdən istifadə digər hökumətin hər bir bölməsi üçün geniş əhatəli imkanlar yaradır, elektron format təmin olunan münasibətləri asanlaşdırır, daha da operativ edir[42].

E-hökumət probleminin araşdırmaçıları dövlət idarəçiliyində qurumlarında web-nw mayəndəliklərinin formalaşması, qurulması 5 mərhələyə ayırırlar[37]:

1) Baza saytı: bu səviyyədə internetdə hökumət idarəetmə qurumları barəsində ilkin informasiya doldurulur yəni sadə sistem yaradılır. Müəyyən hallarda bu cür portallardan idarəetmə təşkilatlarının infrastrukturunu, hissələri, göstərəcəyi servisleri, vəzifələri, hüquqifərdlər barəsində minimum məlumatlar verilir[37].

2) İnformasiyanın dərci: 2-cisəviyyədə dövlət idarəetmə qurumlarının saytları məlumatlarla ilə doldurulur, onların arxitekturası getgədə qəlizləşir, digər inteqrasiya web resurslarına istinadları meydana gəlmiş olur. Lakin informasiya inteqrasiyası qurğularının olmamasına səbəbi ilə məlumatların bir tərəfli olması bu mərhələdə çatışmamazlıq kimi qalmış olur[37].

3) Qarşılıqlı əlaqələrin inkişafı: ən əsas xarakteristikası saytın abunəçilərə informasiya ötürülməsinin mexanizminin təmin etməsidir. İnteraktiv vasitələrə poçt formatına, ictimai monitorinqlərin təşkilini, düsturları və müzakirə mərkəzlərini aid etməmək təbii olaraq olmaz. Abonentlərin elektron vəsaitlərin köməyi ilə

vasitəsi ilə dövlət idarəetmə təşkilatlarında müəyyən informasiyaservislərini əldə etmək imkanı yaratmışdır. Bununla yanaşı saytdan müəyyən növ sənədlərin yüklənib emal edilməsinin təşkili göstərilir[37].

4) Tranzaksiyaların inkişafı: baza informasiya arxitekturası və onun e-hökumətin web-interfeys vasitəsilə mübadilə abonətlərə real zaman anında müxtəlif xidmətləri, əməliyyatların təmin etməyə imkan verir. Bu fəaliyyətlərə misal olaraq vergilərin, qeydiyyat və sertifikat rüsumlarının, cərimələrin bağlanması, sosial maddiyyatın alınmasını və başqalarını aid etmək mümkündür[37].

5) Tam qoşulma: Sonuncu pillə hökumətsaytının köməyi vasitəsi ilə bütün hökumət servislerinin birləşmiş informasiya sisteminin yaradılması və tam olaraq e-xidmətlər kompleksinə birbaşa çıxış nöqtəsinin qurulmasını təmin edir. Sütkanın iyirmi dörd saatı və ilin üçyüz altmış beş günü ərzində "bir pəncərə" prinsipi saytı əsasında fəaliyyət göstərən ümumi ölkə xalqlarının informasiya və servislərə qoşulmasını təmin etmiş olur[37].

2.3 Layihənin əsas üstünlükləri

Elektron hökumət layihənin əsas üstünlüklərinə bir neçə yöndən baxmaq mümkündür[26]:

1. Dövlət üçün[26]

- Müasir mexanizmlərin genişzolaqlı tətbiqi nəticəsində dövlət qurumlarının fəaliyyətinin nəticələrinin yaxşılaşdırılması
- Büdcəyə son dərəcə qənaət edilməsi, dövlət servislerinin göstərilməsi zamanı və maliyyə xərclərinin aşağı endirilməsi
- Dövlət təşkilatlarının bütöv informasiya müstəvisin formalaşması və güvənliyinin tam şəkildə təmin edilməsi.

- Operativ, qərəzsiz, nəzarət edilə biləcək hökumət idarəçiliyinin yerli özünüidarəetmənin bərpa olması

2. Əhali üçün[26]

- Əhalinin dövlət idarəetməsində fəal iştirakı

- Əhalinin dövlət təşkilatları ilə inteqrasiyasının sadələşdirilməsi, daha uyğun və sürətli formatda təmin edilməsi

- İnformasiya tələbatının aktuallığının ödənilməsində komfort

- Məhdud imkanlı şəxslərin dövlət xidmətlərinə istifadə edə bilməsi

3. Biznes sferası üçün[26]

- Dövlət təşkilatlarının səmərəli və faydalı şəkildə əlaqə qurulması, xərclərin minimuma endirilməsi

- İqtisadi çevikliyin, rəqabət dözümlülüyün və xarici bazarların inteqrasiyanın artması

Əhali üçün e- Servislər [26]:

- Gəlir vergisi

- İş axtarmaq

- Sənədlərin təqdim edilməsi

- Əhalinin qeydiyyat formatları

- Avtomobillərin qeydiyyatdan keçirilməsi

- "Online" müraciət

- Yaşayış yerində qeydiyyata salınmaq

- Tibbi servislər (e-məsləhət) və başqaları.

Biznes sferası üçün servislər [26]:

- Sosial müdafiə fondlarına ödəmə
- Elektron-bəyannamə, elektron-vergi hesab-forması
- Yeni şirkətlərin qeydiyyatına alınması
- Gömrük formaları (sənədləri, qanunvericiliyi)
- E-sertifikat
- Elektron-satınalma, elektron-barter
- Elektron-auksion
- Elektron arayışların verilməsinin təmin və s.

"Elektron hökumət" yeni informasiyamexanizmləri istifadə olunmaqla dövlət təşkilatları vasitəsilə Respublikamızın ərazisində yaşayan bütün xalqlara, az saylı xalqlara, hüquqinormativ və fiziki əhaliyə, xarici xalqa və vətəndaşlığı olmayan fərdlərə informasiya və e-servislərin təklif edilməsi mühiti formalaşdırır. Layihələndirilən yeni dəyərlərin əsas məqsədi servislərin göstərilməsi üçün hökumət qulluqçuları və əhali arasında olan "məsafəni" minimuma endirmək, bu münasibətləri sadələşdirmək və operativləşdirmək. Bu məqsədə çatmaq üçün dövlət təşkilatları tərəfindən elektron servislərin genişzolaqlı tətbiqi, onların növünü və keyfiyyətin yüksəldilməsi, vətəndaşların xidmətlərdən məmnunluğunun artırılmasına nümunədir. Beynəlxalq praktikaya əsasən, vətəndaşların dövlət orqanları ilə informasiya mübadiləsini rahat və münasib formada təşkili üçün dövlət təşkilatlarının göstərdiyi elektron servislərin bir məkanda birləşdirildiyi "elektron hökumət" portalı "vahid pəncərə" prinsipi əsasında qurulur [26].

"Elektron hökumət" üzrə əsas fəaliyyət qanunauyğunluqları[26]:

- Respublikamızın mövcud qanunvericiliyin uyğunlaşma;
- İnformasiyalaşdırmasferasında dövlət siyasətinin formalaşdırılması, hökumət və ənənəvi maraqların qorunmasının təmin edilməsi;
- Müştərilərə təqdim edilən məlumatların bütövlüyü, həqiqiliyinin, mövcudluğu, güvənliyinin, sadə və qərəzsiz şəkildə əldə edilməsi imkanlarının formalaşdırılması;
- Hökumət qurumları arasındahüquq və məsuliyyət bölgüsünün və həyata keçirilməsinin təmin edilməsi;

"Elektron hökumət" in mahiyyəti nədir?[26]:

- Dövlət idarəetməsində müasir mexanizmlərin tətbiqinin təmin edilməsi, həyata keçirilən fəaliyyət formasınınmaksimallaşdırılması və onlardan istifadə etmə formalarının asanlaşdırılması;
- Hökumət təşkilatlarının və yerli özünü idarəetmə qurumlarının işinin faydalılığının yüksəldilməsi və təqdim edilən elektron servislərin keyfiyyətinin artırılması;
- Abonentlərə dövlət təşkilatları tərəfindən təqdim edilən elektron servislərinformalaşdırılmaası və həyata keçirilməsi proseslərinin sadələşdirilməsi;
- Elektron servislərin sayəsində müştərilərə təqdim edilən informasiyanın həqiqiliyinin, faydalılığını, adekvatlığını və sərbəst şəkildə əldə edilməsinin təmin olunması;
- İstifadəçinin sorğusuna əsasən məlumatların emal edilməsi və toplanmasına sərf edilən vaxtın minimuma endirilməsi;
- Abonentin yerləşdiyi coğrafi sahədənasılı olmayaraq, təqdim edilən elektron servislərin ölkənin bütün bölgələrində istifadənin mümkün olmasıdır.

"Elektron hökumət" virtual aləmin, müasir mexanizmlərifunksiyalarında, dövlət təşkilatlarındanməlumatlandırılması artırılmasımərhələsində istifadə olunan ölkə əhalisinin göstərilən servislərin keyfiyyətə yeni formatda təqdim olunmasına kömək edir[26].

FƏSİL III. ELEKTRON HÖKÜMƏTİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 Elektron hökumət modelləri.

Beynəlxalq sferada elektron hökumət modelləri: E-hökumət yaradıcılığında dövlətin siyasi-iqtisadi strategiyası bu sferada təyin edilmiş ümumi siyasətin ən mühüm tərkib hissəsidir. Dövlət öz məqsəd və vəzifələrini - ictimai siyasətini işləyib hazırlayaraq formalaşdırır. Dövlət siyasəti əhalinin bəşəriyyətin iştirakı ilə dövlət, yaxud bələdiyyə orqanları tərəfindən işlənilib formalaşdırılan və həyata keçirilən məqsədlər, fəaliyyətlər, layihələr, prinsiplər, strategiyalar, planlı tədbirlər məcmusudur. Dövlət təşkilatlarının bu məqsədyönlü və operativ iş fəaliyyəti müəyyən ictimai məsələlərin həllinə imkan yaradır. Bu prosedur zamanı dövlət onun əmrində olan işçi qüvvəsindən, hüquqi-normativ, iqtisadi vasitələrdən istifadə edir. E-hökumət mexanizmləri dünyanın ikiyüzə yaxın ölkədə tətbiq edilmişdir.

İndiki zamanda e-hökumətin inkişafında dövlət siyasətinin iki modeli vardır:

1) **Qərbi** modeli və 2) **Şərqi** modeli.

Elektron hökumətin Qərbi modeli. “Accenture” qurumu iyirmi üç dövlətin təhsil, mədəniyyət, incəsənət, sənaye, xidmətlər, məhkəmə və ictimai güvənlik, poçt əlaqəsi servisini öyrənmişdir. Araşdırmaçılar tranzaksiyaların gücləri, operativliyi, interaktivliyini qiymətləndirmişlər. 2 il ardıcıl olaraq 1-ci yeri Kanadanın dövlət portalı qazanmışdır.

Buna görə də əbəs deyil ki, Qərbi modeli adı gəldikdə ABŞ və ya Kanadanın, Şərqi modeli deyildikdə isə Sinqapurun və ya Cənubi Koreyanın e-hökumət sferasında dövlət siyasəti göz önünə gəlmiş olur.

Kanadanın e-hökumət sferasında dövlət siyasəti 2 pilləni əhatə edir

1) ictimai siyasi məsələlərin və siyasətin məzmununu təyini;

2) iqtisadiyyatın işlənilib yaradılması və onun həyata keçirilməsinə başlanılmış, bu mərhələləri keçib qurtarmaqdadır.

1990-cı illərin ortalarında bu dövlət “cəmiyyətin məsələləri → dövlət və dövlət → siyasi strategiya” kimi qarşılıqlı inteqrasiya olan 2 dairəni keçmişdir.

Ancaq, 3-cü pilləyə - dövlət siyasətinin yerinə yetirilməsi prosesinə uyğun olaraq Kanadabirbaşa keçməmişdir. İlk öncə, hökumət inteqrasiya şəbəkəsinin qurulması qərarına gəlmişdir. 1994-cü ildə “e-Government” şərti adı altındalayihə formalaşdırılmışdır: ölkə dairəsində vergi verənlər xərcləri aşağı salmaq imkan verən, eyni zamanda vətəndaşlaraservisi artırən, vaxt itgisini aradan qaldıran və asanlaşdırar dövlət aparatının elektron informasiyabazasının formalaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur.

Bu günki gündə Kanadada nazirlikləri və qurumları, müəssisələri, özündə bütöv şəkildə birləşdirən 1000-ə yaxın portala malik olan çox güclü web-portalyaradılmışdır. İstənilən şəxs busaytdan Kanadadövlətinin işini görməklə ekvivalent olaraq, onunla birbaşa mübadiləyə girə bilir. Hal-hazırda Kanada e-hökumət sferasında ölkə siyasətinin genişləndirilməsi problemlərin təyin edilməsindən hökumət siyasətinin tənzimlənməsində nəhəng bir vaxtı keçmişdir. Nəticədə bu dövlət İKT-nin tətbiqi olunması və nəticədə e-hökumət quruculuğu sferasında lider ölkəyə çevrilmişdir.

Kanadanın hökumət saytı G2C və G2B imkanlarını özündə ümumiləşdirən çox böyük portallardan biridir - www.canada.gc.ca. Saytın interfeysi ingilis və fransız dillərində olub həm Kanadaxalqının, bununla yanaşı bu ölkədə ömürlük yaşayanlar görə nəzərdə tutulan pəncərələrdən ibarətdir. Portalda 1 neçə əsas yönlərdə bölmələr vardır. “Kanada saytı” “kanadalılaragörə uyğun olan mühitə və vaxta görə dövlət informasiyalarına və çoxnövlü servislərə elektron çıxışa imkan yaradır”. Kanada dövlətinin e-hökuməti qurular kənə əsas funksiyası kimi informasiya və servislərinin xalqın tələbatına, arzu və istəyinə ekvivalent yaradılması nəzərdə alındığından hökumət səy göstərirkə, e-hökumət servisləri hamıyarahat, istifadə üçün sadə və kanadalıların həyat tərzlərinə, istəklərinə uyğun

olsun, böyük maddiyyat və zaman tələb etməsin, güvənli, operativ, qərəzsiz və məxfi olsun, xalqın tələblərinə ödəsin.

“Online Kanada Dövləti” özünün 2005-ci il raportunda bildirik ki, bütün dövlət tranzaksiyalarının otuz faizdən çoxunu dialoq servislər təşkil etmişdir. 2001-ci ildə federal sayt vasitəsilə hökumətlə vətəndaşlar arasındayüz əlli milyon qarşılıqlı mübadilə inteqrasiya aparmışdısa, 2004-cü il çərçivəsində onların həcmi artaraq altı yüz milyonu keçmişdir. ÜDM-nin qırx faizinə ekvivalent olan xaric etmənin təşkilində biznes qurumlarının köməyi ilə iyirmi bölmə və agentlik qurulmuşdur. Kanadada biznesə qoşulmaq istəyənlərə yardım, yön göstərən məsləhət verən vahid onlinen informasiya portalının qırx mindən çox veb səhifəsi vardır. Ümumi halda, GOL səyi nəticəsində otuz bölmə və agentliyin yüz otuzdan çox informasiya və tranzaksiya xidmətini əhatə etmişdir.

Kanada hökumətinin web-saytında minə yaxın hökumət proqramı və servisi çıxış etməkdədir. Kanadanın dövlətinin e-xidməti yüksək səviyyədə inkişaf etmiş iyirmi üçyöndə fəaliyyət göstərir.

Kanada e-hökumət sferasının siyasi, iqtisadi strategiyası elə qurulmuşdur ki, o, təcrübi olaraq bir “demokratik model” olmaqla dövlət strategiyasının işlənilib hazırlanmasına əhalini və ictimai qurumları cəlb edə biliblər. Dövlət xalqın rəyinə əsasən şəffaf reaksiya verir, onları dinləməyə çalışır, xalqın səyi tərif olunur.

E-hökumətin formalaşdırılması və işləmə sferasında dövlətin siyasi, iqtisadi mövqeyinin “demokratik modeli” olan amerika e-hökumətinin qurulmasının vacib olduğunu nəzərə almaqla busferada layihənin işlənilməsinə 1998-ci ildən etibarən başlanılmışdır. ABŞ-da “1-ci hökumət” adlı sayt - www.firstgov.gov 2000-ci ildən işə başlamışdır. Hal-hazırda sayt həm mərkəzi, həm də yerli hökumət təşkilatları olmaqla on minlərlə səhifədən ibarətdir. Portal G2G, G2B və G2C mövzuları üzrə dəqiq sıralanmış və əhaliyə istənilən hökumət məlumatını sürətli şəkildə əldə etməyə imkan verir.

ABŞ-da 2001-ci ildən maliyyə saytı ildə büdcəyə daxil olan 80 milyon maddiyatı səmərəli şəkildə dövriyyəsinə aparır. Bununla yanaşı, ildə dörd yüz əlli milyard dollaradək cərimələrin qəbulunu həyata keçirən layihəartıq həyata keçirilmişdir və fəaliyyətdədir. Hal-hazırda federal orqanlarını yirmi min saytını özündə birləşdirən bir hökumət portalı vardır (<http://www.firstgov.gov>). İnformasiya mexanizmləri sferasında ABŞ-in bütöv prinsiplərinin araşdırmaları hökumətin bu sferada ciddi səbəb gözlədiyindən xəbər verir: hökumət əhalinin dövlət qurumları ilə qarşılıqlı inteqrasiyada rahatlıq yaradılmasında yanadır, dövlət iqtisadi avtomatlaşdırmada, həmçinin, elektron maddiyatın inkişafında əsas rolunu öz boynuna almışdır, xalq tərəfindən özünün fəaliyyətinə nəzarəti səylər nəticəsində yenidən hazırlayır. Bununla yanaşı e-hökumət sferasında dövlət siyasəti insan cəmiyyəti və yerli qurumların aktiv iştirakı nəticəsində aşağıdan inkişaf etməyə başlayır. Bu siyasətin ən əsas məqsədi cəmiyyətin üstün sosial kollektivlərinin və səviyyələrinin xeyri nəzərə alınmaqla ümummilli xarakterli məsələləri həll etməkdir.

E-hökumət sferasında Qərbi mövqeyinin ən əsas ideyalarından biri də e-hökumət demokratiyanın yüksəlişinə kömək etmiş bir vasitə kimi çıxış etsin. Təsadüf halı deyildir ki, bu mövqedən də qərbdə “e-hökumət” və “e-demokratiya” terminləri bir – biri ilə uzlaşır. Demokratiyaya yüksəlməyin daxili dəyişikliklər və xaricdən alınan güc ilə eyni zamanda hal-hazırda dünyada gedən informasiya inqilabı üçün bir istiqamətin mövcud olduğunu da göstərir: dövlət hüquqları və bir sıra funksiyalarının könüllü şəkildə cəmiyyətin mənafeyini qoruyaraq onunla paylaşılması.

E-demokratiya ən vacib demokratik dəyərlərin qorunmasına, ilkinə isə əhalinin dövlət qurumları tərəfindən qərarların təsdiqlənməsi prosedurlarında siyasət iqtisadi prosedurlarda iştirakına daha faydalı uyğun mühit formalaşdırır. Bu halda xalq özünün siyasətin bir parçası olaraq görünür və əziyyətlərinin bəhrəsini görürlər. İKT-nin mütəmadiyyəni tətbiqi demokratik prosedurlara və hökumətin idarəçiliyinə təsiri ABŞ-da Açıq Hökumətin yaradılmasına səbəb olmuş və

demokratik prosedurlara müsbət təsir etmişdir. ABŞ-da qurulmuş Data.gov-a 2010-cu ilin federal hökumətin üç yüz mindən çox məlumat bazaları daxil edilərək iqtisadiyyatda tərari olmayan operativlik” təmin olunmuşdur. Son illərdə ABŞ-da internetdən vergi, borc vəsaitlərinin toplanmasında genişzolaqlı istifadə edilir.

Avropa elektron-hökumət modelinin fərqləndirici yanı e-hökumətin layihələndirilməsi vaxtı cəmiyyətdəki mövcud olan sosial, iqtisadi maddim-mədəni və dil çoxrəngliyi nəzərə alınmasıdır. Avropa İttifaqı sektorunda bu ittifaqa daxil olmuş dövlətlərdəki e-hökumət xalqa on iki və biznes sfersına isə səkkiz elektron servis göstərir.

Fransada dövlət portalı öz xalqına 30 ildən çox müddətdir ki servis edir. Hal-hazırda bu portaldan əlli üç milyon nəfər istifadə edə bilər. Fransada ildə on milyon vergi bütəncisi internet gəliridir və ölkə əhalisi, lazımı sənədlərin 80 faizini elektron formatda alırlar. Bir milyondan çox fransız özmühüm əhəmiyyətə malik olan sənədlərini “elektron seyfde” mühafizə edirlər. Hal-hazırda Fransada yeddi yüzdən daha çox hökumət portalı işləyir. Fransadövləti 2 yeni layihəni işə salmışdır: Etatlab milli platforması və Datapublica.

Yeni nəsil formaların hazırlanması üçünnisbətənkiçik miqyaslı layihələr həyata keçirilir. Bununla yanaşı bu sferədə daha çox iri miqyaslı layihələrin həyata keçirilməsi planlaşdırılır. “Dövlət qulluğunun İnternet şəbəkəsi”nə (RYX) yüz iyirmi min dövlət qulluqçusu qeydiyyatdan keçmişdir.

Son olatraq Qərb ölkələrinin praktikasınıntədqiqatı göstər ki, dövlət təşkilatlarında e-hökumət modelinə uyğun tədqiqat prosedurları dövlət qurumlarının yenidən təşkili və yeni cəhətli menecment mexanizmlərini tətbiqibununla bağlıdır. Bunlarla yanaşımaddi və qeyri-maddi sahələrlə nisbətəölkənin təmin etdiyi servislərin keyfiyyətini yüksəldərək münəqışəy dözümlü etməlidir. Bu maddiyyat sektorunda tətbiq olunur “dövlət meneceri”

adlandırılmışdır: audit-uçotu, gözdən qoymamaq, məlumatlandırma, məsrəf olunan xərclərinin tənzimlənməsi və s.

E-hökumətin Şərq modeli. Milli məclisli dövlət, dövlət idarəedicisi prezident olan Sinqapur İKT görə nəinki Yaponiyadan, həmçinin, Koreya və Tayvandan geri qalmış hesab edilir. Sinqapurdakı mövcud siyasi, iqtisadi rejim bürokratikə yaxındır və burda dövlət serveri rəşional bürokratiya qanunlarına həyata keçirilməsi nöqtəyi cəhətdən formalaşdırılmışdır. Bu ölkədə ciddi şərtlər var. Misal üçün, küçəni icazə verilməyən hissədən kçməyə görə dörd yüz ABŞ dolları, ictimai güşədə siqaret çəkməyə görə doqquz yüz ABŞ dolları civarında cərimə və s.

Sinqapur dövləti strateji fəaliyyətini 5 istiqamət və 6 proqram əsasında qurmuşdur. Sinqapur dövlətinin fəaliyyətinin 5 əsas istiqaməti bunlardır: hökumətin yenidən qurulması, elektron xidmət göstərilməsi, fəal və məsuliyyətli olmaq, yeni imkanlardan istifadə üçün İKTdən istifadə, informasiya texnologiyaları sferasında yeni innovasiyalardan istifadə. Bu 5 istiqamət 6 proqram vasitəsilə dəstəklənir: biliklərə əsaslanan iş, İKT sferasında təhsil, elektron xidmətlərin göstərilməsi, texnoloji təcrübə, yüksək səviyyəli informasiya-kommunikasiya infrastrukturunu, əməliyyatların səmərəliliyinin artırılması. Biliklərə əsaslanan iş İKT sferasında savadlı əmək qüvvəsinin yaradılmasına əsaslanır. Bu proqram vətəndaşlara xidmət göstərən dövlət qulluqçularının ixtisasının artırılmasını təmin edir.

2000-ci ildən «Sinqapurun e-Hökuməti» Dövlət Proqramının həyata keçirilməsinə başlanılmışdır. Bir milyard dollar miqdarında büdcəsi olan bu layihə dairəsində «SingApr Government Online» («Dövlət PortAlı») və «e-Citizen» («Elektron vətəndaş») servis mərkəzi yaradılmışdır. Təhsil, sosial, iqtisadiyyat, sənaye və mədəni sferələr üzrə bütün təşkilatlar dövlət portalında interaktiv xidmət göstərir. Sinqapurda özəl biznes bir neçə saat ərzində elektron formatda qeydiyyat alınır.

2001-ci ildə Sinqapur ildə həyata keçirilməsi planlaşdırılan yeni “İKT-21 üzrə əsas plan”ın həyata keçirilməsinə başlamışdır. Əhalinin kompüter texnologiyası biliklərinidərinləşdirmək üçün 2001-ci ildən etibarən vətəndaşların informasiya texnologiyası-savadlılığı Milli Proqramının əhatə dairəsinə otuz iki milyon dollar vəsait hesabınadörd il ərzində üç yüz əlli beş min sosial cəhətdən zəif vəziyyətdə olan təhsili olmayan vətəndaşlar, evdar xanımlar və təqaüdcülər təlimlər sayəsində kompüter texnologiyaları sferasında savada və sürətli ən vacib lazımlı vərdişləri öyrənə biliblər. Online Biznes Sertifikat servisi səksən milyon tiptənartıq sertifikat ödənişləri etmək səbəbi ilə bir pəncərəli servis təklif edir, göstərir və yeni yaranmış təşkilatların80 faizdən də qat-qat çoxu bu servisdən istifadə etmişdir.

Bu layihələrininkişaf etdirilməsində tətbiq olunmasında həlli vacib problemlər kimi mexanizmlərinaparıcı sferasınamaddiyyat qoyuluşu, dövlət qurumları qulluqçularının yeni informasiya bazaları vəköməklərinişləməyə hazırlanması, administrativ və bazanıniyeni siyasi-iqtisadi mühitə uyğunlaşdırılması göz önünə gətirilmişdir.

Dövlət idarə edilməsindədə, biznes sektorundada, elmdə-təhsildə də, mədəniyyətdə də elmi araşdırmalardada və digər bir çox sektorlarda texnologiyaların keyfiyyətin artırılmasında da Sinqapur bir il dövründə dörd yüz əlli milyon dollarından çox maddiyyat sərf etmiş olur. Məhz buna mövqedə də əhalinin kompüter texnologiyası ilə əmin olunmasına görə də Sinqapur dünya ölkələri arasında dördüncü yerdə qərarlaşmışdır.

Sinqapurun əhalisi “Elektron vətəndaş” (eCitizen, www.ecitizen.gov.sg, saytına giriş edərək bu və ya digər dövlət qurumları haqqında informasiyada toplaya bilərlər. Məktəbəqədər müəsissələrdə tutmuş universitetləredək kompüter texnologiyası və baza texnologiyalarından genişzolaqlı istifadə edilən Sinqapurda sosial xarakterli tibbi xidmətin təşkil edilməsindən və göstərilməsindədə elektron-bazanın internet-daxil olma geniş yayılıb geniş yayılıb.

Sinqapur dövləti İnternet şəbəkəsinə il ərzində bir milyard dolları investisiya qoymaqlaxalqı əhatə edən bütün sferalarını - dövləti, biznes sektorunu, təhsili, mədəniyyəti,sənayeni, sosial - iqtisadiyyatı və əyləncə sektrounu İnternetin köməyi ilə bütöv halında birləşdirməyi bacarmışdır.

E-hökumət sferasında əhəmiyyətli dərəcədə uğurlar əldə etmiş dövlətlərdən biri də Cənubi Koreyadır. Bürokratik xarakterli olan bu dövlət uzun müddət inkişaf etmiş Yaponiya və ABŞ-dan asılı olaraq inkişaf etmişdir. Amma, 1990-cı illər ərzində təcrübi olaraq ölkədə yeni elmi sistemin qurulmasına sıfırdan başlanılmışdır.2001-ci ildə etibarən dövlət bu sektora on iki milyard dollar vəsait ayırmışdır. Yüksək inkişaf sayəsində 2002-ci ildə əlli milyon dollarlıq elmi ixraca imkan vermişdir. 2005-ci ildə bu səviyyənin yüz milyon dollarayüksələcəyi və sonrakı illərdə daha dayüksələcəyi gözlənilməkdədir.

Cənubi Koreyada informasiyamexanikası sferasında80-ci illərdə etibarən işlənilib formalaşdırılmış “Baza Milli İnformasiya Sistemi”adlı 1-ci Dövlət Proqramının qurulması 1987-ci ildən etibarən başlanılmışdır. Bu proqrama yenidən baxılaraq doxsan dördüncü ildə “National İnformation Super Highway” layihə qəbul olunmuş və bundan sonra 1995-ci ildən etibarən bu layihə “Korea İnformation İnfrastructure-IKT” adını almışdır.İnkişaf etmiş ölkə iqtisadiyyatınakeçid etməyə imkan yaradan bu Proqramdaiki çevik və sadə milli informasiyasisteminin qurulması nəzərdə tutulmuşdur.Bu bazalar şəbəkələrlətanış olaq:

1) Dövlət şəbəkəsi - sentr və dövlət təşkilatlarının, elm ocaqlarının, müxtəlif ictimai- sosial təşkilatları tamlığı.

2) Özəl sektor şəbəkəsi –biznes sektoruna və sadə əhaliyəaktual multimedia servisi edir.

1999-cu ildən isə 3 mərhələli “Vision 2025” layihə qəbul olunmuşdur. Bu layihə daha genişəhatəli perspektivlərə malik idi.

2000-2001-ci illərdə ölkə müəssisələrinin əlli faizə qədəri internet vasitəsi ilə alınan fəaliyyətləri aparmışdırlar. Ölkədə 2002-ci ilin sentyabrın ayından etibarən ölkə alqı-satqıları üçün bütöv bir Portal yaradılmışdır. avtomatik iqtisadiyyatın inkişafının yüksəlməsi nəticəsində 2001-ci ildə ölkədə elektron alqı-satqının həcmi həşdəd milyard dolları keçmişdir.

2001-ci ildən etibarən e-hökumət quruculuğunda qırxbeşinci sırada dayanan Koreyada 2002-ci ilin noyabrından etibarən «www.egov.go.kr» Saytın fəaliyyətə başlaması səbəbi ilə bu ölkə avtomatik dövlət saytları arasında dünya liderləri sırasında dayana bilmişdir. Özündə vətəndaşlara təklif edilən dörd yüzə yaxın xidməti və dörd min kriteriya üzrə informasiyanı saxlayan bu sayt G4C (“Hökumət vətəndaş üçün”) e-servisi və informasiya servisini iki xidmətin inteqrasiyasından yaradılmışdır.

“Rəqəmsal uçurum” yox edilməsi qarşıya qoyularaq “KiberKoreya” proqramı tətbiq olunmuşdur, ölkədəki bütün elm ocaqları kompüter texnologiyası və internetə pulsuz qoşulması təmin edilmişdir. Evdar xanımlar, təqaüdçülər, hərbiçilərə, qüsürlü şəxslərə və həbsxanadakı vətəndaşlara rəqəmsal xidmətin tətbiq, təklif edilməsi layihəsi həyata keçirilmişdir. İki milyardlıq maliyyə investiyası hesabına başa gətirilmiş peyklə yayımlanan televiziya qurumları 2006-cı ildə üç milyon xalqı əhatə edirdi.

İT mexanizmləri sırasında milli informasiya strukturunun yaradılmasına əsasən Koreya həmçinin Yaponiyanı da geridə qoyaraq irəliləmişdir.

“Korean Electronic Government” portalları bütün təşkilatı təşkilatları əhatə edən informasiya bazasından istifadə edir. İnternetdən istifadə etmək üç yüz əsas problem barədə sual vermək, müraciət etmək və dörd min səviyyə üzrə lazımi informasiyanı almaq olar. Daxili İşlər Nazirliyinin mübadilə olunmuş internet servisi dünyada bu sferədə ilkdir.

Bölgədə e-hökumət sferasında liderliyə can atan Cənubi Koreyanın səyi nəticəsində və ayrı seçkiliyi ilə paytaxtı Seulda yerləşən Şərqi Asiya, Yaponiya və Cənubi Koreyanın birgə regional e-hökumət layihələriformalaşdırılmaqdadır.

E-hökumət sferasında dövlət iqtisadiyyatı siyasətinin işlənilib hazırlanmasının və həyata keçirilməsinin Şərq modeli-“**ümumiləşdirilmiş model**” bu iqtisadiyyatı priortermexanizminin köməyi vasitəsi ilə qurulmasını nəzərdə tutur. “Mərkəz-bölgələr və yerli idarə etmə” və “avtoomatik demokratiya” dairəsində “yuxarıdan aşağıya” modeli işləmiş hesab edilir. Bununlada hakimiyyətin yuxarı səviyyəsində qəbul ediləcək qərarları kasıb səviyyə və dəqiq olaraqözəl idarəetmə təşkilatlaraoətrülür. Bu sonuncular isə dövlət iqtisadiyyatının və proqramlarının həyata keçirilənləri olurlar.

Deyilən fikirlərə əsasən ümumiləşdirirək e-dövlətin yaradıcılıq strategiyasını, səviyyələrinə, e-hökumətin infrastrukturunu, onun inkişaf edən dövlətlərdəki iş fəaliyyətini dünyapraktikasına əsaslanaraq təhlil apararaqaşağıdakı nəticələrə gəlinmişdir:

- Elmi aspektdən informasiyabəşəriyyəti konsepsiyasına əsaslanan e-hökumət yaradıcılığında dövlət idarəçiliyində keçici olanlayihə olmayıb , hər bir hökumətin dövlət idarəçiliyində yeni informasiyamexanizmlərdən istifadə edən və dövrün tələblərindən irəli gələn bir idarəetmə üsuludur.
- E-dövlət quruculuğu inkişaf edən bir prosedur olduğüçün, bir neçə pillədə formalaşdırılır.
- E-dövlət dövlət idarəçiliyində İTK-nin potensial müsbət cəhətlərindən istifadə etməkləəvəzətmələrəparmağa imkan verir.
- E-dövlətlayihəin reallaşması ənənəvi inzibati prosedurlara xas olan mənfi cəhətləri aradan qalxızmaqla dövlət idarəçiliyini kəmiyyət yeni bir pilləyə qaldırır.
- Ənənəvi dövlət arxitekturası cəhətdən e-hökumətdə siyasi və inzibati tərkib hissələrinəayrılmış olur.

- Qeyd edilmiş tərkib hissələri əsasında dünyatəcrübəsində e-dövlət yaradıcılığında Qərb və Şərq modeli yaradılmışdır.
- Hər bir dövlətdə e-formalaşması üçün müəyyən mühüm şərtlərin olması vacib şərtidir.

E-hökumət formalaşdırmaq üçün hər bir dövlətin öz mənafeyinə və layihələri olur. Bu mövqedən, yaxud da digər bir mövqedən fəaliyyətə yönəlmiş olur. Ekspertlərin rəyinə əsasən, e-hökumət mənafeyinə faydalılığı daxili yön üzrə, məsələlərin tam baxılması, e-hökumətin qurulması üçün sərfəli layihənin olması, bu layihənin səmərəli idarə edilməsinin, lazımi hüquqlarının olması, müəyyən edilmiş sərmayə investiyasının qoyulması və faydalı texnoloji arxitekturanın olması kimi əsas şərtlərdən birbaşa olaraq asılıdır.

Aktual fəaliyyət göstərən e-hökumətin yaradılması, formalaşması üçün dövlətin idarəediciliyinin siyasi şurası və bu prosedurdə iştirakı, texniki təminatın kifayət dərəcədə və əhalinin kompüter biliyinin qənaətdəici səviyyəsi kimi bir çox qanunlar tələb edir. Bu mühüm şərtlərdən biri də hərtərəfli və sabit maliyyə resurslarından olmasıdır.

Cəmiyyətdə istifadə edilən e-hökumət xidmətlərinin pilləli modelləri aşağıda göstərilənlərdir.

ANAO (Australian National Auditing Office) modeli –hökumət təşkilatları internet üsulu ilə formalaşdırılan elektron servislərinin xüsusiyyətləri səbəbi ilə Avstraliyanın Milli Uçot Komitəsinin əsasında irəliçəkilmişdir. Bu modeldə servislərin aparılması dörd mərhələyə bölünür və həmin mərhələlərlə elektron servislərin inkişafına əsasən istinadən həyata keçirilir. Modelin əsas qarşıya qoyduğu məqsədi qurumsayəsində uçot işinin qurulmasına əsaslanan və dövlət təşkilatlarının internet köməyi ilə hansı servislər aparacağını təyin etmişdir və köməklik edir.

SAFAD (The Swedish Agency for Administrative Development) modeli – İdarəedici İnkişaf səbəbilə İsveç Komitəsi bu mərhələni yuxarıda qeyd

olunansəbəbin təsiri altındaformalaşdırılmışdır. Bu mərhələmexanizmi və servisipilləsinə əsaslanaraq elektron dövlətservislərinin inkişafını nəzərə alınmışdır.

Layn və Li (Layne & Lee) modeli - model birləşmiş ştatlarda elektron dövlət müşahidələrindən yaranmışdır. Bu modelin federal hökumət arxitekturasının araşdırma və praktikasındanirəli gəlməsi, bunu başqa hökumət arxitekturasından da tətbiq etmək olar. Leyn və Li 2001-ci ildə qeyd olunmuşdur ki, bu mərhələdəkomitə və yerli pillələrdən istifadə oluna bilər. Leyn və Li dövlət qurumlarınınformalaşması təbii prosedur hesab olunur. Bu dörd pillənin icra olunması əhalininhəqiqi bir tərəfli satışı ilə sonlandırılır.

Hiler və Bilanqer modeli - Hiler və Bilanqer köməkliyi təklif olunan bu model yüksəkdə qeyd olunanmərhələlərdən iqtisadisiyasi iştirak əhəmiyyətini önə gətirən 5-ci pillə ilə fərqləndirilir.

3.2 Azərbaycan Respublikasında istifadə edilən elektron hökumət modelləri

E-hökumətin qurulmasının konseptual və strukturun əsasları. Bildiyimiz kimi , e-dövlət 2 əsrin inteqrasiyasından formalaşmağaəstart götürülmüşdür. Tarixdən irəli gəlirki, hər müasirkəmiyyətə keçid bir sıra maneyələrə, bunula yanaşı isə ciddi enişlərin müşayiət edilmişdir. Bu praktikadanirəli gələrək, hökumət idarəetmə texnologiyalarınınmodernləşdirməklə ola biləcək sosial-iqtisadi enişlərin qarşısını almaq mümkündür. Bunun görədə hakimiyyətdən dövlət idarə etməsində müasirsəviyyəəinqilab üçün əsaslı dəyişikliklərəparması tələb edilir. Yeni səviyyəyə keçid ilə əlaqədar olaraq ciddi elmi-araşdırmalarəparılmasını hökm edir[43].

ABŞ-ın 2002-ci il tarixli "E-dövlət haqqında" qanununa əsasən, bu termin hökumət yönündən ictimaiyyətə, komitələrə və dövlət arxitekturasına İnternet və

digər informasiyamekanizmləri vasitəsilə dövlət informasiyasına inteqrasiyası əhatələnməsi, həmçinin informasiyamekanizmlərinin tətbiqi olunması və faydalılığının yüksəldilməsi səbəbi ilə istifadəsi başa düşülmüş olur. Qanuni sənədlərdə elektron hökumət (e-hökumət) daha çox İKT-dən istifadə etməklə dövlət, yerli hakimiyyət qurumları və bəşəriyyətinin məlumat xarakterli qarşılıqlı inteqrasiya bazası kimi təyin edilir. “Gartner Group” firması hesab etmişdir ki, e-hakimiyyət-servisi prosedurunun arası kəsilmədən optimallaşdırması, əhalinin iqtisadiyyat prosedurlarının iştirakı, bununla yanaşı aparat vasitələrin, İnternetə və yeni KVI-in yardımı ilə daxili və xarici inteqrasiyanın dəyişikliyi üsulu ilə idarəetmə çərçivəsində [43].

Bəzi araşdırmaçılar “elektron hökumət” termini hakimiyyət strukturları xalq və vətəndaş bəşəriyyəti araşdırmaçıları ilə məlumat xarakterli qarşılıqlı mübadiləni həyata keçirən İnternet mexanizmləri kimi təqdim edilir. E-hökumət bütöv, ictimai yön cəhətdən məsuliyyətli və daimi diskussiyaya malik, məlumatlara açıq orqan kimi dəyərləndirilir [43].

Ümumilikdə, e-ölkə icra strukturlarının dərəcələndirilmiş bütöv yanaşma bazasının İnternet köməyi ilə vətəndaşlar, insan cəmiyyətinə və biznes sektorları ilə mübadilə əlaqəsi kimi təyin edilmişdir. Qarşılıqlı inteqrasiyanın sonrakı pillələri kimi C2B (customer-to-business) - vətəndaş və biznes sferasında; B2B (business-to-business) - özəl fəaliyyətlər arasında; G2C (government-to-citizen) - dövlət xidmətləri (hökumət, biliklər və regionlar arasında) və vətəndaşlar arasında; G2B (government-to-business) – hökumət və biznes sahəsi arasında; G2G (government-to-government) - dövlət qurumları arasında olmasını qeyd etmək mümkündür.

Qeyd etmək olar ki, e-hökumətin qanuni modeli yeni müasir cəmiyyətin qurulduğundan və bazar şəraitində olduğu müddətdə dövlətlərdə var olan dövlət infrastrukturuna köklənir. Əgər bu problemə qanuni yanaşsaq, hələ də doxsanıncı illərin başlanğıcından dövlət idarəetməsinə əsasən aparılmış praktik təcrübələr e-dövlətin qurulmasında dövlətin danılmaz rolunun daha çox olduğunu aydınlaşdırır [43].

Bununla bərabər, nəzərə alaq ki, e-dövlət şəraitində cəmiyyət yalnız məlumata çıxış mümkün deyildir, həm də hökumət qərarlarının qəbulu proseduruna təsirlər, onların qurulması prosedurunda aktiv iştirak etmək statusu əldə edirlər, bunun nəticəsində dövlət sferasında işinin operativliyini artırır. E-hökumət, ümumilikdə, demokratiyanın yüksəlməsi üçün müasir imkanlar yaradır. O, İKT-nin əlaqələrindən istifadə edərək xalq və vətəndaş cəmiyyəti araşdırmaçıların köməyi ilə hakimiyyət qurumlarının qarşılıqlı informasiya mübadiləsini təşkil edir. Başqa cür desək, e-hökumət İnternetin köməyi ilə insanlar, insan cəmiyyəti və biznes-sektorları ilə icra orqanları strukturlarının üzbəüz əlaqə bazasını təşkil edir. Müxtəlif bölgələrdə dövlətin fəaliyyətinə İTK-nin tətbiqi, dövlət məlumat şəffaflığı və əlçatanlığı, xalq və hakimiyyət qurumlarının arasındakı inteqrasiya prinsipi, qəbul edilən qərarlar üçündə dövlətin məsuliyyəti və s. kimi tədbirlər e-dövləti qiymətləndirən əsas xarakteristikasıdır [43].

Təbii haldır ki, vaxt irəlilədikcə informasiya cəmiyyətinə keçid, bürokratik mənbələrə əsaslanan e-dövlət mənafeyi dövlət modelinin tədricən dəyişməsinə, xalq və biznes infrastrukturlarının payının yüksəlməsinə, hökumət düşən bərc vəzifə isə minimum olmasını şərtləndirir [43].

Avropa Komissiyasının verdiyi tərifə əsasən, e-dövlət - orqanizasyondəyişikliklərin aparılması fonunda dövlət arxitekturasının İKT-nin istifadəsi və bununla yanaşı, dövlət işçilərinin iştirakı ilə dövlət orqanlarının qurumlarının iş fəaliyyətinin yüksəldilməsi və onlar tərəfindən aparılan servislərin səviyyəsinin artırılmasına yönəlmiş bacarıqların formalaşmasıdır [43].

E-dövlət sənədinə əsasən, icra hakimiyyəti təşkilatlarının bütün bazası, əhaliyə servislərin göstərilməsi üçün aparılan bütöv xidmət təşkilatı kimi iş fəaliyyət göstərməkdədir. E-dövlətin iş fəaliyyəti əhali üçün kifayət dərəcədə açıq, informasiya müstəvisində şəffaf və əlçatanlığı olmalıdır. Mərkəzləşdirilmiş bazadan genişzolaqlı istifadə ilə xüsusi texnologiyanın qurulmasına, xidmətin edilməsinin və icra müddətinə yönəldilir. Bütün bunlar əhaliyə dövlət tərəfindən servislərin

göstərilməsinin keyfiyyətini, bunula yanaşı dövlətin özünün iş fəaliyyətinin effektivliyini yüksəltməyə imkan yaradır[43].

Qanunvericiliyə uyğun olaraq elektron servislər – mərkəzi icra hakimiyyəti qurumları tərəfindən iş fəaliyyət yönünə uzlaşaraq digər dövlət qurumlarının, fiziki və hüquqinormativ fərdlərə informasiya kommunikasiya mexanizmlərindən istifadə etməklə fərdlər arasında bilavasitə mübadilə olmadan aparılan servislər hesab edilir. Bu sferada əsas hüquqi-normativ sənədlərdən biri olan Prezident Fərmanında qırx elektron servislərin təşkili ilə əlaqədar icra hakimiyyəti orqanlarına aşağıdakı tapşırıqlar vermişdir[56]:

1. Qanuni internet informasiya bazalarında xüsusi e-Xidmət hissəsinin yaradılması;
2. E-xidmət hissəsində əlaqədar üzrə göstərilən servisin adının göstərilməsi;
3. E-xidmət həyata keçirilməsi üçün tələb edilən sənədlərin dəqiq siyahısının verilməsi;
4. Lazımi sənədlərin (ərizə, blank, forma, müraciət və digər) elektronlaşdırılmış formasının paylaşılması;
5. Şəxslərin bölmədə maniyələrdən, sərbəst şəkildən istifadəsinin təmin edilməsi;
6. E-xidmət hissəsində müraciət edən vətəndaş tərəfindən müəyyən olunmuş strukturda doldurulmuş müraciət forması və tələb edilən sənədlərin scan olunmuş sürətlərinin elektron formada qəbul olunması;
7. Bu haqda göndərən şəxsə təsdiqləmə sərəğusunun göndərilməsi ;
8. Həmin sənədlərə qanunna uyğun olaraq müəyyən edilmiş qaydada və zaman ərzində baxılmasının təmin olunması;
9. Lazım olan sənədlər haqqında məlumat əldə edilməsi üçün dövlət qurumları tərəfindən edilən elektron informasiya bazalarından (məlumat sistemləri, informasiya-axtarış sistemləri, registrlər və digər informasiya mənbələrinin) istifadə olunması, bu qeyr-mümkün olduğu hallarda vətəndaşlardan həmin sənədlərin əslinin tələb olunması;

10. Göstərilən servislərə əsasən nəzərdə tutulan vergilərvə digər ödənişlərin real vaxt ərzində elektron şəkildə ödənilməsinin təmin olunması;

11. E-xidmət hissəsində vasitəsilə aparılan əməliyyatların və özəl məlumatların güvənsizliyini təmin etmək məqsədi ilə zəruri texniki güvənlik tədbirlərinin aparılması;

12. Sadalanan tədbirlərin yerinə yetirilməsi haqqında ayda 1 dəfə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə informasiya göndərilməsi, ötürülməsi.

Fərmanın həyata keçirmək məqsədilə Nazirlər Kabineti elektron servislərin təmin edilməsi qaydaları və elektron servistiplərinin siyahısını təsdiq etmişdir. Danışılan qərar ilə dövlət orqanları tərəfindən ikiyüz elektron xidmət göstərilməsi təsdiq edilmişdir. 2012-ci ildə bu siyahı 284-dən 425-ə yüksəlmişdir. Nazirlər Kabinetinin bir sıra qərarı ilə elektron xidmətlərin siyahısına yeniləri əlavə olunmuş, bununlada, son qərar ilə elektron xidmətlərin son təsdiqlənmiş sayı dörd yüz qırx doqquza çatmışdır[56].

3.3 Azərbaycan Respublikasında elektron hökumətin inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi və onun səmərəliliyinin artırılması yolları

Respublikamızda İKT-nin sürətli inkişafına və daha genişzolaqlı tətbiq edilməsinə səbəb olmuş bir addım olaraq Rabitə Nazirliyinin əsasında RİTN-nin yaranmasını göstərmək olar. Bununla yanaşı onu qeyd etmək olar ki, nazirliyin formalaşdırılmasından sonra cəmi altı ay sonra il ərzində 4 böyük beynəlxalq tədbir həyata keçirilib. Bundan əlavə hər il keçirilən və artıq adətənənəyə çevrilmiş Beynəlxalq “Telekommunikasiya və informasiya texnologiyaları” sərgiləri ölkədə İKT-nin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsirini göstərir. Burada 2005-ci ildən başlayaraq regionda mütəmadiyyən hər il keçirilən nadir və yeganə tədbir olan

“Netty” Milli İnternet Mükafatını da göstərmək olar. Bu yarışda “Dövlət saytları” adlanan dərəcədə hər il dövlət infrastrukturalarının ən yaxşısı elektron mənbələri seçilir ki, bu da respublikada “Elektron hökumət” konsepsiyasının inkişaf etdirilməsində əhəmiyyətli dərəcədə rol oynayır[70].

Bəşəriyyətdə informasiya texnologiyalarının, internetin genişzolaqlı yayılması ilə əlaqəli olan həmçinin Dövlətin güvənliyinin təmin edilməsini tələb edir. Bu əsaslada Azərbaycan Prezidentinin fərmanı ilə internet qlobal informasiya şəbəkəsi də daxil olmaqla, informasiya bazaları və şəbəkələri, rabitə sistemləri vasitəsilə informasiya qorunması həyata keçirilərkən Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanlarında güvənliyi təmin etmək məqsədi ilə konkret vəzifələr təsdiqlənmişdir[70].

“Azərbaycan Respublikasının İnkişafı naminə İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları üzrə Milli Strategiya”nın həyata keçirilməsi məqsədilə iyirmi bir oktyabr 2005-ci il tarixində Prezidentin sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2005-2008-ci illər intervalı üçün Dövlət Proqramı (Elektron Azərbaycan)” təsdiq edilmişdir. Bu proqramı, ümumilikdə, “Elektron Azərbaycan” layihəsinin 1-ci mərhələsi hesab etmək mümkündür[70].

Dövlət Proqramının ən əsas məqsədi Azərbaycanda rabitə və informasiya mexanizmlərinin inkişafını təmin etmək və bu yollarda respublikanın hərtərəfli inkişafı üçün xidmət göstərmək, eyni zamanda İKT-nin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın yaradılmasını təmin etmək, müəyyən edilmiş məqsədlərə və fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq layihələri planlaşdırmaq və həyata keçirmək idi[70].

“Azərbaycan Respublikasının İnkişafı naminə İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları üzrə Milli Strategiya”nın həyata keçirilməsi məqsədində irəli sürülən daha bir dövlət proqramının qəbul olunması zərurəti meydana gəldiyindən Prezidentin 2010-cu il on bir avqust tarixli sərəncamı ilə

“Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı” təsdiq olunub. Bu proqramı “Elektron Azərbaycan” layihəsinin 2-ci mərhələsidir[70].

Dövlət idarələrində iş qüvvəsi və resurs itkisini qarşısını almaq üçün idarələr arası koordinasiya mexanizmlərinə və bu koordinasiyanı təmin edəcək avtonom bir təşkilata ehtiyac vardır (Bilişim Derneği: s35).Elektron hökumət formalaşdırma cəhdlərində əsasən iki üslub özünü göstərir. Birincisi elektron hökumət saytının digərlərindən ayrı və müstəqil qurulduğu mühitdir. Bu üslubda dövlət məlumatlandırma xarakterli primitiv, bir-biri ilə rabitəsiz xidmətlər təqdim edir. Xeyli miqdarda dövlət müəsisəsinin ayrıca veb saytı olur. Qurumlar arasında koordinasiya, məlumat mübadiləsi və ünsiyyət aşağı səviyyədədir. Bu cür struktur əgər daimi şəkildə mənimsənsə və vahid koordinasiya mərkəzi daxilində toplanmasa onda elektron hökumət anlayışının yalnız dar mənada qarşılığı verilir. Digər üslub dövlət qurumlarına aid saytların inteqrasiya olunmuş şəkildə fəaliyyət göstərdiyi mühitdir. Bu da elektron hökumət quruculuğunda irəli mərhələni təşkil edir və uzun cidd-cəhd, əzmkarlıq, rəhbərlik, texnologiya tələb edir. Bu üslub vətəndaşların dövlət idarələrinin saytına tək elektron hökumət portalından daxil olmasını təmin edir.

Hazırda ölkədə «Elektron hökumət» portalı (www.e-gov.az) fəaliyyətdədir və gündəngünə onun fəaliyyətinə əhali tərəfindən diqqət artır. Nəzərdə tutulduğu kimi, 40 mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı bu portala qoşulub. Təqribən bu qurumlar tərəfindən 217 elektron xidmət vətəndaşlarımıza göstərilir. Bütün dövlət qurumları, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının bu prosesə qoşularaq daha geniş şəkildə “e-xidmət”ləri göstərməyə başlayıblar. Ən çox istifadə olunan xidmətlər Vergilər, Təhsil, Ədliyyə və Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi nazirlikləri, həmçinin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət Qulluğu Məsələləri üzrə Komissiyanın xidmətləridir. Əgər bir ilin yanvar ayında portaldakı xidmətlərdən istifadə 12 mindən bir qədər artıq idisə (Bülleten 3: s15) may ayındaartıq bu göstərici 80 mini keçmişdir (Bülleten 6: s10). Tətbiq olunan elektron hökumət

layihələri nəticəsində, daha çox vətəndaşa eyni zamanda, eyni keyfiyyətdə xidmət etmək mümkün olacaq, dövlət işlərində kadr artıqlığı aradan qalxması və sənədləşmə xərclərinin azalması ilə dövlət artıq yükəndən xilas olacaq, dövlət orqanlarında şəffafliq təmin olunacaq, bununla da vətəndaşların dövlətə olan etibarı daha daartacaqdır.

Azərbaycanda “elektron hökumət”in inkişaf etdirilməsi ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən 2003-cü ildə imzalanmış “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya-kommunikasiyamexanizmləri üzrə Milli Strategiya ilə qarşıya qoyulmuş mühüm funksiyalardan biridir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin bu məsələyə lazımınca əhəmiyyət verməsi və onun həyata keçirilməsini mütamadi olaraq nəzarətdə saxlaması dövlət idarəçiliyi və ictimai-siyasi həyatın bütün sferalarında “elektron hökumət” ideyalarının tətbiqi ilə yanaşı vətəndaş-məmur münasibətlərinin yeni cəhətdən qurulmasına, qərəzsizliyinin təmin olunmasına və informasiya tələbatının dəqiqliyinin ödənilməsinə mühit yaratmışdır[72].

E-hökumət bülletenləri - “Elektron hökumət”in tətbiqi sferasında aparılan işlər “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2005-2008-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nın (Elektron Azərbaycan) qəbul olunması ilə daha genişzolaqlı yayılmış və Hal -hazırda 2010-2012-ci illəri əhatə dairəsində olan 2-ci “Elektron Azərbaycan” Dövlət Proqramı və “Azərbaycan Respublikasında «Elektron hökumət»in həyata keçirilməsi üzrə Fəaliyyət Proqramı”na uzlaşaraq davam etdirilir. Bu proqramlarla yanaşı iqtisadi və sosialsənayesferalər üzrə təsdiq olunmuş iyirmiyəədək dövlət proqramının əhatə dairəsində “elektron hökumət” layihələri tətbiq olunmaqdadır. “Elektron hökumət”in iş fəaliyyəti üçün vacib olan normativ-hüquqi sistemin vəstrukturların yaradılması, elektron ödənişformatlarının tətbiqi əhalinin dövlət qurumları ilə inteqrasiyasını rahatlaşdırmaq, uyğun və sürətli formadainkişaf etdirilməsinə, yüksək əhəmiyyətli servislərin göstərilməsinə və biznes iş fəaliyyətinin müasir tələblərə uyğun olaraq qurulmasına əlverişli şərait yaratmışdır. “Elektron hökumət”

mühitində ünsiyyəti tənzimləyən bir çoxlazımı sənədlər, həmçinin Azərbaycan Respublikasının qanunları, dövlət standartları qəbul edilmişdir. Respublikada e-imzadan istifadənin qurulması üçün Açıq Açar İnfrastrukturunu və Milli Sertifikat Xidmətləri Mərkəzi yaradılmış və 2011-ci ilin sentyabr ayında dövlət qurumlarına, əhali və sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinə e-imzaların verilməsinə start götürülmüşdür. E-imzanın tətbiqi əhalinin elektron servislərdən geniş istifadə imkanlarının genişləndirilməsinə, onlara dahada yüksək keyfiyyətli və güvənli xidmətlərin göstərilməsinə, həmçinin e-hökumətin və e-ticarətin geniş yayılmasına köməklik göstərmişdir[72].

Hal-hazırda Avropa İttifaqı ölkələrində insan cəmiyyətinə və biznes sektoruna göstərilən iyirmi ən əsas elektron servis növünün əksəriyyəti, həmçinin rəsmi sənədlərin təqdim edilməsi, vergi və gömrük ödənişləri, statistik təqdim edilməsi, məşğulluq təşkilatları vasitəsilə iş axtarmağı, universitetlərə və dövlət qulluğuna qəbul üzrə müəyyən test imtahanlarına qatılmaq üçün e-ərizələrin qəbulu və başqaları respublikamızda inkişaf etməkdə və tətbiq olunmaqdadır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sferasında müəyyən tədbirlər barəsində” iyirmi üç may 2011-ci il tarixli dörd yüz iyirmi doqquz nömrəli fərmanı dövlət idarəetməyini yeni prinsiplər əsasında qurulmasını, dövlət qurumlarının iş fəaliyyətində faydalılığın və qərəzsizliyin artırılması, rüşvət mühiti formalaşdıran halların qarşısının alınmasında elektron servislərin təşkilinin əhəmiyyətini olduqca böyükdür, bu yöndə işlərin sürətləndirilməsinə böyük təkan vermişdir. Fərmandan irəli gələn çalışmaların icrasını həyata keçirmək üçün beynəlxalq praktika əsasında mərkəzi icra hakimiyyəti qurumlarının elektron servislər göstərməsi üçün qanunlar işlənilmiş, xidmət tipləri dəqiqləşdirilmiş və Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul olunmuşdur. Dövlət orqanları tərəfindən xüsusi ilə də əhali ilə birmaşa ünsiyətdə həyata keçirilən servislərin, həmçinin fərdi sahibkarların və yerli sərmayəli məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərin qeydiyyatı, daşınmaz mülkiyyətə aid hesabatların və arayışların verilməsi, daxil və ixrac olunan malların söylənilməsi, məcburi dövlət

sığortası üzrə hesabatların və sığortaolunanlar haqqında məlumatların təqdim edilməsi, ünvanlı sosial yardım və təqaüd təyini üçün müraciətlərin, telefon çəkilişi və internet qoşulmaq səbəbi ilə sorğuların qəbulu və s. e-formatda aparılması təmin olunmuşdur və bu say günbəgün artmaqdadır. Bir çox dövlət qurumlarında göstərilən servislərə görə nəzərdə tutulan vergilərin və digər ödənişlərin real vaxt ərzində e-formatda ödənilməsinə şərait yaradılmışdır[72].

Dövlət qurumlarının informasiyabazaları arasında informasiya inteqrasiyasının təşkilinə və əhalinin dövlət qurumlarına göstərdiyi elektron servislərdən “bir pəncərə” prinsipi əsaslanaraq istifadə etməsinə şərait yaratmaq səbəbi ilə www.e-gov.az “elektron hökumət” portalı yaradılaraq istifadəyə verilmişdir. Hazırda “elektron hökumət” portalına otuz doqquz dövlət qurumunun informasiyabazaları qoşulmuş və bu qurumların iki yüzdən artıq e-xidmətinin sayt vasitəsilə formalaşdırılması təmin edilmişdir. “E-hökumət” şlüzü dövlət qurumlarında mövcud olan informasiya bazalarından faydalı istifadəni təmin etməyə, onların arasındakı güvənli mübadilələrin yaradılması, sorğuların göndərilməsi, cavablandırılması və elektron servislərin göstərilməsi zamanı informasiyabazalarında mövcud olan sənədlərin əhalidən istənilməsinə imkan verir[72].

Elektron inkişaf, həmçinin e-xidmətlərin təşkili üzrə əmrlərdən irəli gəlmiş bütün vasitələrin icrası məqsədilə əlaqələndirilmiş iş fəaliyyət davam etdirilməkdədir[72].

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Müasir dövrdə informasiya cəmiyyətinə keçid bu cəmiyyətə xas olan dövlət idarəçiliyinin formalaşmasını- elektron hökumət yaradılmasını tələb edir. E-hökumət İKT imkanlarına və vətəndaş cəmiyyəti dəyərlərinə əsaslanaraq dövlət idarəetməsinin səmərəliliyini artırır, istehlakçılara bilavasitə müxtəlif şəffaf və sürətli xidmətlər göstərir və dövlət orqanlarının fəaliyyəti barədə vətəndaşlara müntəzəm olaraq məlumatlar verir.

Ölkədə elektron hökumətin formalaşması və inkişafı iqtisadi inkişafın sürətlənməsində rolu danılmazdır. Ölkədə elektron xidmətlərin genişləndirilməsi hər bir ölkənin İKT strategiyasından birbaşa şəkildə təsir edir. Elektron xidmətlərin monitoring sisteminin yaradılması bu sahədə mövcud olan çətinliklərin həllini sürətləndirir.

Azərbaycanda informasiya cəmiyyəti və e-hökumət quruculuğunda son illər ərzində toplanmış təcrübə və əldə edilmiş nəticələr ilk növbədə ümumiləşdirməni, sistemləşdirilməni, dərin elmi tədqiqat və təhlillərin aparılmasını tələb edir.

E-hökumət istifadəçilərinə fiziki yerləşmə yerindən və zamanından asılı olmayaraq, dövlət qurumlarına getmədən və bürokratik əngəllərlə qarşılaşmadan istənilən vaxt təklif olunan xidmətlərdən istifadə imkanı yaradır ki, bu da vətəndaş məmnunluğu və dövlət idarəetməsinə inamın artmasına, dövlətin vətəndaş qarşısında vəzifə və öhdəliklərini layiqincə yerinə yetirməsinə səbəb olur. Elektron hökumətin Azərbaycan modeli ölkənin iqtisadi inkişafı və tərəqqisinə, dövlət idarəetməsinin effektivləşdirilməsinə və vətəndaş-mərkəzli Azərbaycanın formalaşdırılmasına xidmət edir.

Elmi-tədqiqat işinin gedişində aparılmış araşdırmalar ölkə üzrə İKT-nin tətbiqinin dinamik surətdə iqtisadi səmərə verdiyini göstərmişdir. Ölkəmizdə mövcud olan elektron xidmətlər, onların portalda düzülüşü və istifadə səviyyəsinə görə qeyd etmək lazımdır ki, hələ də dövlət orqanları tərəfindən göstərilən xidmətlərin elektron halda həyata keçirilməsi aşağı səviyyədədir və geniş yayılmamışdır. Bu səbəbdən də dövlət orqanlarının göstərdikləri xidmətlərin çox hissəsinin elektronlaşdırılması istiqamətində daha çox tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bundan əlavə dövlət orqanlarının göstərdiyi bütün xidmətlərin elektronlaşdırılması məqsədəuyğun olardı. Elektron xidmətlər ilə əlaqədar portalların dizaynı barəsində qeyd etmək olar ki, bu sahənin inkişaf etdiyi ölkələrin təcrübəsinə əsasən xidmətlərin vətəndaşlar və iş adamları üçün bölmələrə ayrılması daha yaxşı olardı. Bundan əlavə istifadəçi ehtiyaclarının və istifadəçi məmnunluğunun sistemli monitorinqi aparılmalıdır. Əhali arasında mütamadiyyəən elektron və ya müsahibə yolu ilə sorğular həyata keçirilməlidir.

Sonda dövlət strukturlarının internet resurslarında yerləşdirilməli olan informasiyanın məzmunu və ümumiyyətlə, bu sahədə İKT-nin daha səmərəli tətbiq olunması üçün bəzi mülahizələrə baxaq. Elektron hökumət konsepsiyasının birinci şərti dövlətin bütün qanunverici və icraedici strukturlarında internet texnologiyalarının tətbiq olunmasıdır. Bununla bərabər dövlətin bütün veb-saytları üzərində özünəməxsus “çətir” rolunu oynayan dövlət portalı olmalıdır. Dövlət portalı dövlətin geniş spektrli online resurslarına elektron giriş qapısı rolunu oynamalıdır. Dövlət portalı vətəndaşa, iş adamına və məmurə dürüst, qərəzsiz informasiya və elektron həllər təqdim etməklə onların dövlətlə internet mühitində təhlükəsiz və etibarlı əlaqəsini təmin etməlidir.

Təqdim edilən dissertasiya işində elektron hökumətin konseptual əsasları tədqiq edilmiş, elektron hökumət və elektron xidmətlərin dünya ölkələrində və Azərbaycanda durumu araşdırılmış. Layihənin hansı üstünlüklərinin olması və məqsədi aydınlaşdırılmış. Həmçinin ölkə iqtisadiyyatına təsir dərəcəsinin təhlili aparılmışdır. Azərbaycan Respublikasında istifadə olunan modellərə əsasən

inkişaf perspektivləri müəyyənləşdirilmiş və səmərəliliyin artırılması üçün yollar axtarılmışdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Abbasov Ə.M., Bayramov Z.Z., Quliyev H.X. «İqtisadi informasiyanın işlənməsinin kompüter texnologiyası». Dərs vəsaiti, Bakı, 2002.
2. Abdullah Naralan “E-Devlete etki eden faktörler”
<http://pol.atilim.edu.tr/files/e devlet/e devletetkifaktor.pdf>
3. Azərbaycan Respublikasının İnkişafı Naminə İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları Üzrə Milli Strategiya (2003 - 2012-ci illər)
http://www.ict.az/az/index.php?option=com_content&task=view&id=335&Itemid=181
4. 2013-cü ilin Azərbaycan Respublikasında "İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları ili" elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı <http://www.azlibnet.az/pdf/serencamlar/sr1.pdf> -
5. *Azərbaycan Respublikası Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi/Fəaliyyət/İnternet* <http://www.mincom.gov.az/fealiyyet/it/internet/> -
6. Asia-Pacific Telecommunity, “APT report on e-government implementation in Asia-Pacific developing countries and its challenges and obstacles”, Bangkok, 2012.
7. “*Asan Xidmət*” mərkəzlərini də Elektron Hökumətin bir qolu saymaq olar.
(<http://www.asan.gov.az/>)
8. Андрейчиков А.В., Андрейчикова О.Н. Анализ, синтез и планирование решений в экономике. М.: Финансы и статистика, 2000.-368 с.
9. А.О.Попов, Информационно-коммуникационные технологии как фактор совершенствования государственного регулирования

национальной экономики в условиях информационного общества, Москва, 2008.- 199 с.: ил. РГБ ОД, 61 08-8/1763;

10. Bilişim Derneği: s35
11. Bondorenko SV : “ Elektron hökumətin təhlükəsizliyi: bürokratiya və “resolutique”nin formalaşma ehtimalı”.
12. Bülleten 6: s10
13. Bülleten 3: s15
14. B.V.Korneyçuk “İnformasiya iqtisadiyyatı”, dərs vəsaiti, tərcümə, Bakı, 2010.
15. Çelişova: “Elektron idarəetmədən elektron dövlətə.”
16. *Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı <http://president.az/articles/2251>*
17. D.Tanskot : “Elektron – rəqəmsal cəmiyyət: şəbəkə intellektinin müsbət və mənfi cəhətləri
18. Д.Х.Данг, Развитие информационных технологий в АСЕАН, Москва, 2008.- 122 с.: ил;
19. Elektron hökumət” portalına inteqrasiya olunan Ünvan Reyestri İnformasiya Sistemi qurumlarla informasiya mübadiləsinə hazırdır : <https://www.e-gov.az/az/news/read/428>
20. Elektron hökumət- Məqsədi, iş mexanizmi və mahiyyəti- ANALİZ :<http://sada.az/elektron-hokumət-məqsədi-is-mexanizmi-və-mahiyyəti/>
21. “Elektron hökumət” portalı haqqında Əsasnamə”nin təsdiq edilməsi və elektron xidmətlərin genişləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər barədə
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI
http://www.e-emdk.gov.az/files/legislation/7.05.02.2013_Ferman.doc
22. Elektron hökumət bülletenləri:<https://www.e-gov.az/content/?i=18&title=elektron-hokumet-bulletenleri>

23. "ElektronDövlət:Dərs 1"
http://www.acikders.org.tr/pluginfile.php/3861/mod_resource/content/1/ENSON%EGOV%20DERS1%20EDEVLET%20NEDIR.pdf
24. <https://www.e-gov.az/content/?i=7&title=elektron-hokumet-haqqinda-umumi-melumat&s=4>
25. http://az.wikipedia.org/wiki/Elektron_h%C3%B6kum%C9%99t
26. <http://rabita.az/az/c-layiheler/elektron-hokumet/>
27. <http://e-imza.az/services.php?lang=az>
28. <http://m.apa.az/?c=show&id=311100&l=az>
29. <http://www.sherg.az/pre.php?id=43899>
30. <https://www.anao.gov.az/>
31. http://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nformasiya_t%C9%99hl%C3%BCk%C9%99sizliyi
32. <https://reg.e-gov.az/Upload/MeqaleFiles/144.docx>
33. <http://informasiya.org/?p=1204>
34. <http://anspress.com/index.php?a=2&lng=az&nid=213661>
35. <http://www.mincom.gov.az/qanunvericilik/dovlet-proqramlari/#>
36. <http://www.telebe.az/elektron-hokum%C9%99t-movcudv%C9%99ziyy%C9%99t-probleml%C9%99r-perspektivv%C9%99gozl%C9%99ntil%C9%99r/>
37. https://infourok.ru/information_is_about_internet-477796.htm
38. <http://sam.az/uploads/PDF/Iqtisadi%20Modernizasiya.pdf>
39. <http://rabita.az/az/c-layiheler/elektron-hokumet/>
40. <http://az.trend.az/business/it/2478781.html>
41. <https://governmentsregistry.e-gov.az/DRNews.aspx>
42. http://az.azvision.az/Elektron_imzanin_Azərbaycan_Respublikasının_11306-xeber.html
43. <http://jpis.az/storage/files/article/7839c5c17f5a30c6e3037190ec6291c4.pdf>
44. <http://informasiya.org/?p=1204>

45. International Conference on Innovation, Management and Service, “Conceptual approach to e-government, targets and barriers” (2011) IACSIT Press, Singapore.
46. “*İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondu*”
<http://www.mincom.gov.az/fealiyyet/it-fond/>
47. İTU, “Electronic Government for Developing Countries.
48. Kərimov Ş.Q. «İnformasiya sistemləri və verilənlər bazaları». Bakı, Elm, 1999;
49. Kərimov S.Q., Həbibullayev S.B., İbrahimzadə T.İ. «İnformatika». Dərslik, Bakı, 2002;
50. M. Abdullayev - Azərbaycanda “elektron hökumət” geniş inkişaf perspektivlərinə malikdir
51. M.A. Sedinkin: “Xarici ölkələrin elektron təcrübəsindən istifadə”.
52. Nyankina E.S, Poqodina E.S.: “Elektron hökumətin perspektivi”
53. Poçepçov Q.Q: “İnformasiya siyasəti”
54. *Prezident Elektron Hökumət üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılması ilə bağlı Sərəncam imzalayıb*
55. http://www.ict.az/az/index.php?option=com_content&task=view&id=2290&Itemid=122
56. <http://transparency.az/alac/files/Elektron%20xidmet%20son%20hesabat%20TI%20AZ.pdf>
57. Rəbitə və informasiya texnologiyaları nazirliyi Əli Abbasovun çıxışları.
58. *Serhat Baştan, Ramazan Gökbunar “Kamu hiizmetlerinin sunumunda e-devletle ilgili yeni gelişmeler:Tümleşik e-devlet sistemine doğru”*
http://iibf.deu.edu.tr/deuj/index.php/cilt1-sayil1/article/view/161/pdf_146
59. Saleh Çakıroğlu "E-Dövlət" <http://www.kirklareli.edu.tr/download//by-files/39653941.html> -
60. Trifalenkov İ.A.: “Elektron hökumət:şəxsi məlumatların müdafiəsi”
61. Vasif Cəfərov “İnformasiya cəmiyyətinə keçid” elibrary.az/docs/qezet-13/599.doc

62. UNESCO, “E-Government in developing countries: Lessons learned from Republic of Korea”, 2006.
63. UN Global E-government Survey (2003/ 2004/ 2005/ 2008/ 2010/ 2012) / BMT-nin E-hökumətlə bağlı hesabatı (2003/ 2004/ 2005/ 2008/ 2010/ 2012).
64. Y. İrxin: “Elektron hökumət”in nəzəriyyəsi, metodologiyası və innovasiya təhlili üsulları.
65. www.aak.gov.az
66. www.canada.gc.ca
67. www.ecitizen.gov.sg
68. www.firstgov.gov
69. www.korea.go.kr
70. <https://reg.e-gov.az/Upload/MeqaleFiles/129.docx>
71. <https://www.e-gov.az/e-services/?i=citizen>
72. <http://mincom.gov.az/fealiyyet/it/e-gov/>

